

Christopher McLees

Gård – kongsgård – bispegård: spor etter bosetning og makt på domkirkeplatået i Trondheim i jernalder og tidlig middelalder

Farm – royal residence – bishop’s palace: traces of settlement and power on the cathedral plateau in Trondheim during the Iron Age and medieval period

This article describes and discusses archaeological traces of a ‘landscape of power’ on the cathedral plateau in Trondheim; in particular, traces of the saga-mentioned Viking-Age farm and structures from the early medieval period linked to emerging institutions of royal and ecclesiastical power. Remains of the first bishop’s palace have been identified near the site of King Olav the Gentle’s Christ Church, as well as traces of the medieval royal residence that King Harald Hardrada reputedly established in the same area in the mid-11th century. Adopting a long-term perspective, the article describes the materialities of elite power networks and practices which formed this important place on the Nidarnes peninsula during the Norwegian Iron Age and the early medieval period and discusses them in the context of changes and developments in topography and social organisation.

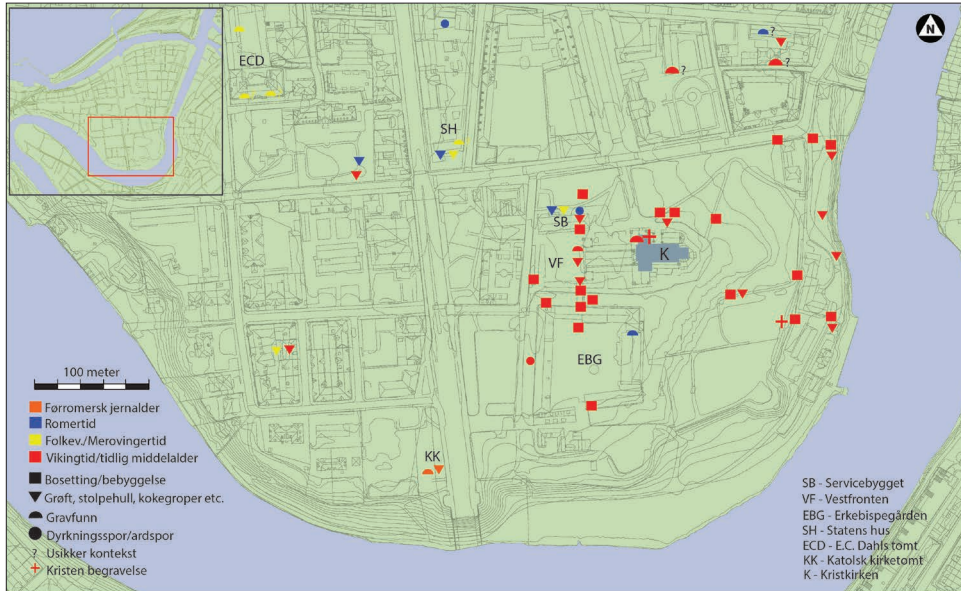
Innledning

Nidaros domkirke og Erkebispegården, som i dag ruver majestetisk i parkomgivelser på en lav platåliggende høyde sør for Trondheim sentrum, innehar en særstilling i norsk historie. De to monumentale steinanleggene dominerer i tillegg når det gjelder forskning om denne bydelens kulturhistoriske betydning og topografiske utvikling. Især anleggenes arkitektoniske historie under middelalderen og etterreformatorisk tid er blitt gjenstand for flerfoldige antikvariske undersøkelser og utredninger siden 1700-tallet (f.eks. Schøning 1762, Fischer 1965 og 1967, Lysaker 1973, Nordeide 2000 og 2003, Ekroll 2015). De er nært innviklet i prosessene tilknyttet statsdannelse og kirkelig organisering, og manifesterer et mangfold av uttrykk for maktutøvelse gjennom nesten 1000 år. Bygningene utgjør imidlertid kun den *synlige* delen av et mer omfattende historisk-arkeologisk arkiv, der også flere materielle spor som utgjør en minst like viktig kilde til områdets topografiske, kronologiske og kulturhistoriske utvikling, ligger gjemt under bakken.

Tidligere hypoteser og antagelser om hvordan det lave platået – omtalt heretter som domkirkeplatået – og det tilstøtende lavere området ved Nidelvens bredd ble anvendt av mennesker både før, under og etter etableringen av disse monumentale anleggene, har basert seg på et spinkelt og tvetydig kildegrunnlag, stort sett i form av sagaberetninger og tilfældige

Kontakt: Christopher McLees, e-post: chris.mclees@niku.no

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

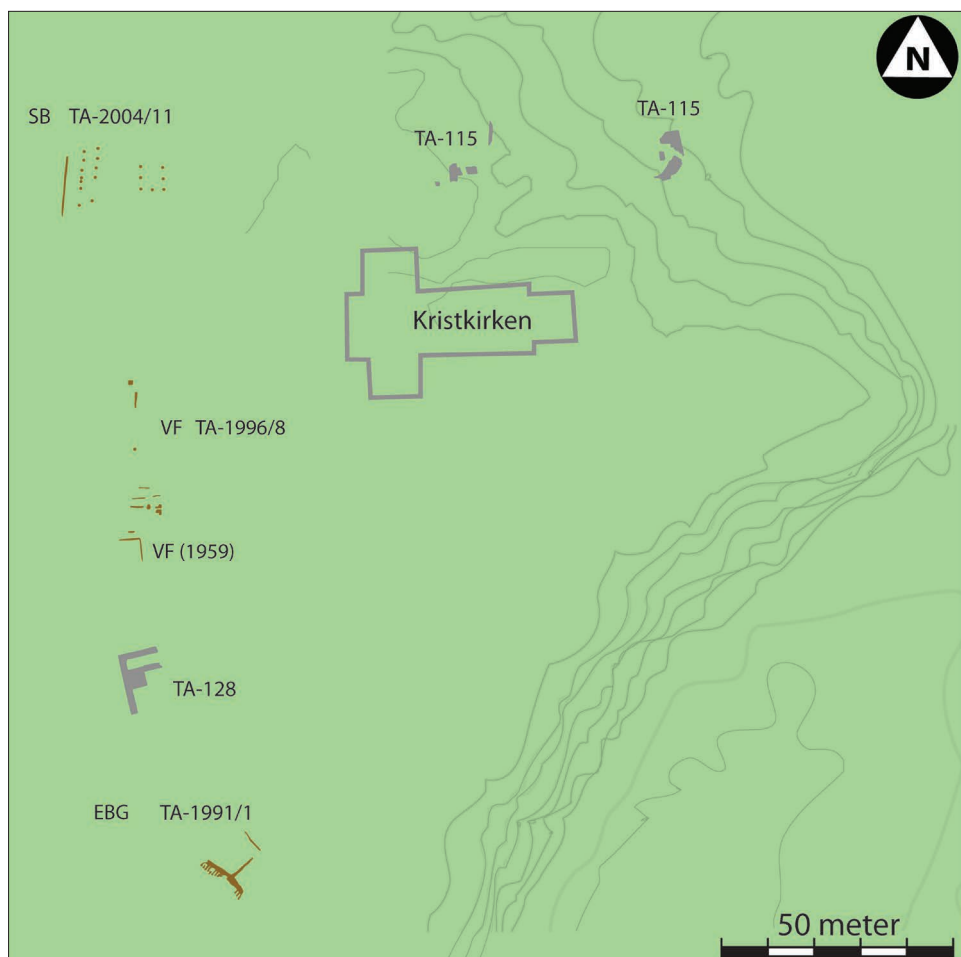
Figur 1. Arkeologiske spor fra jernalder og tidlig middelalder registrert på Nidarnes-halvøyas/Trondheim bys sørlige del. Kart: Lars Olav Repstad / Guro Skogvold. Kartgrunnlag: Statens kartverk, Geovekst og kommuner.

arkeologiske funn (f.eks. Munch 1848, Krefting 1890, Mathiesen 1905, Hallan 1976, Lunde 1977). Siden slutten av 1980-tallet har imidlertid en rekke arkeologiske undersøkelser utført av både Riksantikvaren og Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) forsynt oss med et utvidet kildegrunnlag som belyser hvordan området er blitt tatt i bruk, ikke bare i middelalderen, men gjennom de siste 2500 år (figur 1). Arkeologien tilbyr utvidede perspektiver angående landskapets og bosetningsaktivitetens karakter og utvikling i tid og rom, og gir anledning til å bekrefte, nyansere eller forkaste tidligere hypoteser samt lansere nye.

Trondheim har vokst frem på en halvøy – Nidarneset – der Nidelven munner ut i Trondheimsfjorden. En nylig publisert gjennomgang av forhistoriske arkeologiske funn fra Trondheims bygrunn viser til langvarigheten, mangfoldigheten og dynamikken i landskapsutviklingen og bosetningsaktiviteten på halvøya i hele jernalderen (Cadamarteri mfl. 2020). Denne artikkelen bygger på det samme datagrunnlaget, men vil i tillegg omfatte middelaldermateriale registrert på den sørligste delen av Nidarneset, og har som mål å foreta en syntese av og diskusjon omkring bosetningssporene fra jernalderen og den tidlige middelalder.

Utgangspunktet for artikkelen ligger primært i arkeologisk materiale påvist under utgravningen på tomten til det nye besøksenteret ved domkirkens vestfront, nemlig Servicebygg-tomta (SB TA2004/11) (McLees 2007) (figur 1 og figur 2). Fellet er av sentral betydning for vår forståelse av områdets topografiske og kulturhistoriske utvikling fra eldre jernalder og frem til moderne tid. Redegjørelsen omfatter også informasjon hentet fra flere andre nærliggende undersøkelser, inkludert større utgravninger ved Erkebispegården (EBG TA1991/1) (Nordeide red. 2000, Nordeide 2003), Vestfrontplassen (VF TA1996/8) (Reed

mfl. 1998), og Statens hus-tomta (SH TA1998/16) (Olsson mfl. 1999), samt flere mindre undersøkelser. Artikkelen tar også i betraktning tidligere diskusjoner omkring aktivitet på domkirkeplataet i jernalder og tidlig middelalder (Hallan 1976, Lunde 1977, Christophersen og Nordeide 1994, Olsson mfl. 1999, McLees 2000, McLees 2003, Nordeide 2003, Brendalsmo 2006, Ekroll 2006a og 2006b, Sandvik 2006, McLees 2014, Christophersen 2020), men presenterer for første gang en syntese av og en inngående diskusjon om samtlige arkeologiske spor. Hovedhensikten er å bidra til et helheltlig innblikk i den lokale samfunnsutviklingen over lengre tid med utgangspunkt i materielle spor etter elitepraksiser og maktnettverk på Nidarneset i jernalder og tidlig middelalder. Det redegjøres først for tidligere forskning og de nyere arkeologiske opplysninger som har kommet frem, og artikkelen

Figur 2. Bygningsrester og bebyggelsesspor funnet ved undersøkelser på domkirkeplataet, samt rekonstruksjon av Kristkirken. (SB=Servicebygg-tomta; VF=Vestfront-plassen; EBG=Erkebisppegården. TA=topografisk arkivnummer). Kart: Lars Olav Repstad / Guro Skogvold. Kartgrunnlag: Statens kartverk, Geovekst og kommuner.

avsluttes med en diskusjon omkring hvordan maktforholdene og maktlandskapet på Nidarneset generelt og domkirkeplataet i særdeleshet utviklet seg i tid og rom. Sporene tyder på at bosetningens karakter utviklet seg dynamisk i sammenheng med en rekke strømninger og konstellasjoner av mennesker, ressurser, strukturer og ting som var delaktige i skiftende nettverk og praksiser knyttet til samfunnsorganisering og maktutøvelse gjennom denne lange tidsperioden, blant annet økende hierarkisering og endrende jordbrukspraksiser i jernalderen samt fremveksten av kongelig og kirkelig makt i tidlig middelalder.

Det er nå grunn til å tro at domkirkeplataet i sør var et sentralt sted i et lengre tidsperspektiv enn tidligere kjent. Det er påvist flere spor etter jordbruksbosetning på stedet i hele jernalderen. Markante endringer i omfanget og måten området ble anvendt og organisert romlig på, ser ut til å ha funnet sted i vikingtid og tidlig middelalder. Disse kan trolig settes i sammenheng med datidens gjennomgripende forvandlinger i makt- og samfunnsforhold, både lokalt og nasjonalt. Forekomster av tydelige romlige inndelinger, diverse former for konstruksjoner og anlegg, samt økende ansamlinger av bosetningsrelaterte artefakter og kulturlag, tyder på at området kan oppfattes som et territorialisert og institusjonalisert 'maktens landskap'. Det var her sterke lokale jordeiere etterfulgt av kongelige og geistlige makt-havere satte sitt preg på landskapet i form av anlegg som – med unntak av Domkirken og Erkebispegården – nå er fullstendig forsvunnet.

Domkirkeplataets kulturhistoriske og topografiske utvikling i lys av tidligere forskning

Domkirkeplataet er i historieskrivning blitt tilknyttet Nidaros-Trondheims rolle som politisk og religiøst sentrum i sen vikingtid og i middelalderen. Allerede i middelalderen ble området viet spesiell oppmerksomhet som et sted forbundet med overordnede samfunnsprosesser som statsdannelse og kristning, og opprettelsen av både konge- og kirkemakten. Sagaberetninger og andre historiske kilder, stående byggverk og spredte fragmentariske arkeologiske levninger har dannet hovedgrunnlaget for moderne antikvariske oppfatninger om at området har utgjort en særpreget adskilt lokalitet sør for den voksende regulerte bybyggingen der kongen og kirken valgte å etablere sine maktsentra allerede fra midten av 1000-tallet (f.eks. Schøning 1762, Munch 1848, Mathiesen 1890, Blom 1956, Fischer 1965, Lunde 1977, Andersen 1995).

Olavskulten og de eldste kirkene

Stedet er først og fremst knyttet til fremveksten av olavskulten og oppføring av anlegg forbundet med dyrking av helgenkongen, utøvelse av liturgi og etablering av den kirkelige administrasjon. Ifølge senere kilder skal kulten ha blomstret raskt etter Olav Haraldssons bortgang i 1030. Kulten utgjorde et bevisst trekk i legitimeringen av både kirkens og kongens myndighet, lokalt og nasjonalt. Det kristne sakralkongedømmet som da var i emning, fikk styrke gjennom Olavs martyrdød. Han ble gjort til 'evig konge' og helgen for riket, og det gjorde ham til en sakral 'ættfar' for de norske kongene (Sigurðsson 1999:95–96).

At både kongen og de geistlige valgte å knytte seg fysisk til stedet allerede på midten av 1000-tallet, er antydning på basis av yngre sagaberetninger og enkelte arkeologiske levninger. Snorre begrunner stedsvalget som et viktig sakralt sentrum i dets påstått nære forbindelse med helgenkongens første gravsted, der hans legeme ble skjult i ett år etter martyrdøden

i 1030. Snart etter sprang det ifølge sagaen frem en kilde ved gravstedet, og på samme sted ble det angivelig anlagt et kapell (*Olav den helliges saga*, kap. 238 og 245; Ekroll 2006a:10). Et eventuelt kapell ville trolig ha vært en enkel enskipet trekirke, muligens bygget allerede tidlig i Magnus Olavssons regjeringstid (1035–1047). Trekirken ble etter hvert erstattet på samme sted av en steinkirke – den angelsaksisk-inspirerte Kristkirken – påbegynt i løpet av Olav Kyrres regjeringstid (1066–1093) (figur 2). Den ble i sin tur revet og erstattet av den etter hvert større, romanske domkirken på midten av 1100-tallet (Fischer 1965:21–22; Andersen 1995:11; Ekroll 1997:149–150; Ekroll 2006a:14).

Det er imidlertid blitt reist tvil om påliteligheten av Snorres beretning om samlokaliseringen av det hellige gravstedet og kirkene, som karakteriseres som en politisk tendensiøs mytisk fortelling (Røthe 2004:211). Kirkemyndighetene på 1100-tallet kan i tillegg delvis ha diktet opp denne nære tilknytning og kontinuitet i helgendyrkelsen som et forsøk på å legitimere kirkebyggets spesielle myndighet og underbygge dets rolle som pilegrimsmål og bispesete (Ekroll 2006a:10–16, 28). Når det gjelder arkeologiske spor av eldre kirkebygg på stedet, finnes det kun rester av Olav Kyrres steinkirke i form av fundamenter under den nåværende domkirkens kor. Om denne egentlig erstattet en eldre trekirke, er ikke arkeologisk påvist.

En annen kirke ble ifølge sagaen bygget her på midten av 1000-tallet. Kong Harald Hardråde (enekonge 1047–1066) skal ifølge Snorre ha bygget den eldste Mariakirken i stein ‘oppe på melen’ i nærheten av helgenkongens første gravsted (*Harald Hardrådes saga*, kap. 38). Mariakirken fungerte trolig som kongelig gravkirke og muligens også som bispekirke, selv om det er alminnelig anerkjent at Kristkirken trolig var den første bispekirken (Ekroll 1997:148–9; Brendalsmo 2006:101).

Begravde steinfundamentrester av to suksessive byggverk som ble funnet på 1880-tallet 20–30 m nordøst for Nidarosdomens kapittelhus (TA115) (figur 2), er i lengre tid blitt tolket som rester av Haralds Mariakirke og kongenes hyllingsstol (Krefting 1890:4; Lunde 1977:206; Ekroll 1997:149). Tolkningen av murrestene som fundamentene til steinkirken som ble revet i andre halvdel av 1100-tallet, er imidlertid usikker (Lunde 1977:206; Ekroll 2006a:20–27). Øystein Ekroll foreslår at de heller bør tolkes som rester av en eldre hvelvkjeller som har inngått i en steinbygning eller et tårn som ble revet og avløst på stedet av kongenes hyllingsstol på 1300-tallet, og at Mariakirken trolig har ligget et annet sted i nærheten (Ekroll 2006a:26–28). En mulig lokalitet kan være det fremspringende ‘neset’ like øst for Kristkirken (figur 2).

Kongsgården

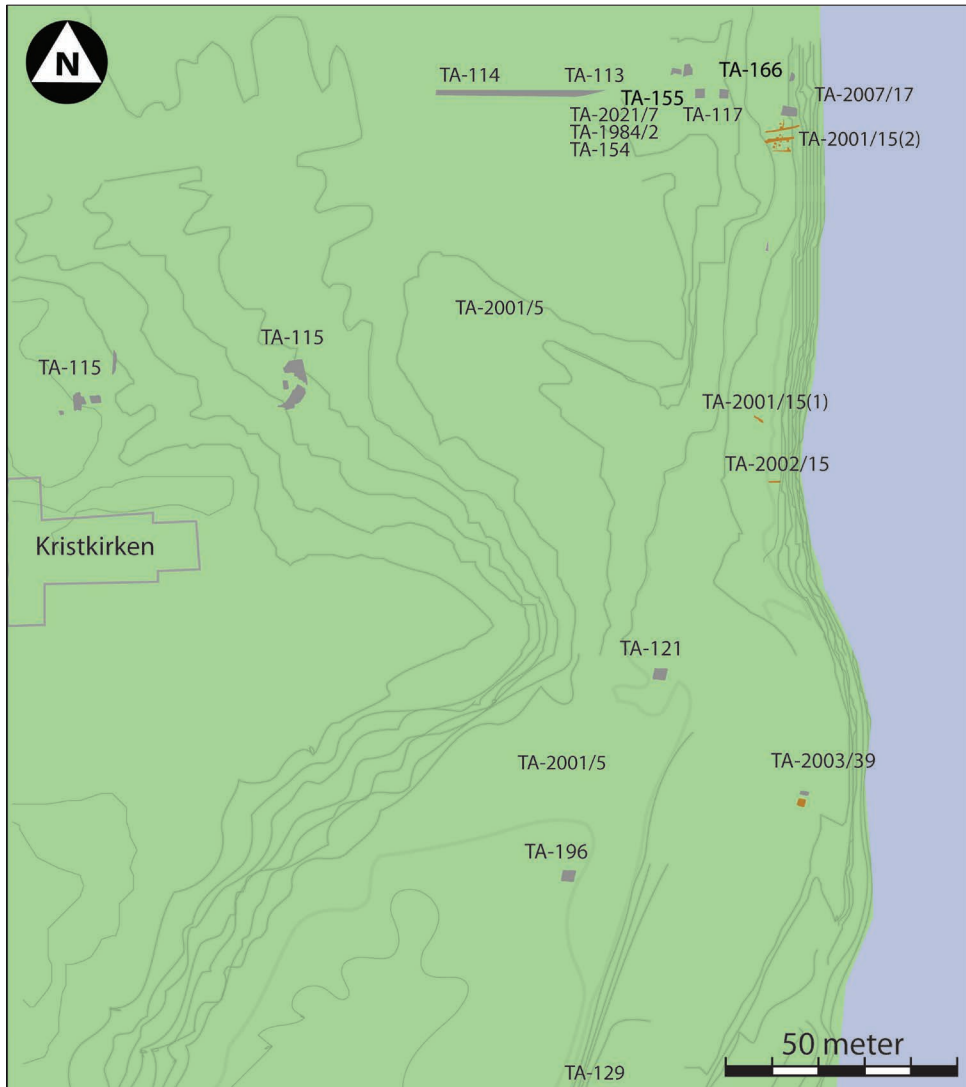
Det antas at Mariakirken også fungerte som kongsgårdens kirke (Ekroll 2006a:26–28). Samtidig som han bygget kirken, bestemte Harald Hardråde seg for å flytte kongsgården ut av den voksende byen i nord og sørover til dette området. På 1200-tallet kunne Snorre berette at Harald lot bygge gården ‘nedenfor Mariakirken ved elva der den nå ligger’ (*Harald Hardrådes saga*, kap. 38). Kongsgården ser ut til å ha vært i bruk gjennom middelalderen, og inneholdt flere bygninger. Ifølge Snorre ble Einar Tambarskjelve drept i kongens målstue ‘nede ved Nidelven’ (*Harald Hardrådes saga*, kap. 44). Denne bygningen var trolig bygget i tre, i likhet med en trehall som senere ble reist i kongsgården av Håkon Håkonsson (*Håkon Håkonssons saga*, kap. 333). Snorre nevner i tillegg et kongelig naust, kongeherberger, bredestue (brukt til rettshandlinger o.l.) og et kapell. Bredestuen og kapel-

let nevnes også i andre skriftlige kilder i forbindelse med gårdens bruk som rettslokale på 1300-tallet og så sent som i 1450 (Mathiesen 1890:47–49; Mathiesen 1903:50–52; Blom 1956:291; Lunde 1977:206). Bebyggelsen i kongsgården har imidlertid ikke etterlatt seg synlige spor. Gården lokaliseres tradisjonelt til det lavere området mellom domkirken og Nidelven, en plassering som bygger hovedsakelig på en topografisk tolkning av Snorres beretninger i sammenheng med de tidligere antatte murrestene fra Mariakirken (Mathiesen 1903:50–52; Lunde 1977:206–207). Øivind Lunde (1977:80–82, 201, 206–207) mener – uten arkeologisk grunnlag – at kongsgården opprinnelig kan ha omfattet det meste av domkirkeplataet og elvebredden i øst, samt både Mariakirken og etter hvert Kristkirken, men at den utover i middelalderen ble innskrenket arealmessig til området mellom Domkirken og elvebredden. Han foreslår at kongsgårdens grense i nord muligens kan forbindes med informasjon som er hentet fra enkelte historiske kilder, blant annet vektterruten i Nidarosvarianten av Magnus Lagabøtes bylov, Nauclers kart fra 1658 og en henvisning i 1599 til en ‘gaardspørt’, samt tidligere observerte kraftige murrester ved dagens Bispegata som kan utgjøre deler av en grensemur og/eller steinbygninger (TA113 TA114 TA155 TA166 TA117) (figur 3). Andre steinmurelevninger er tidligere observert i domkirkegårdens østre del (TA121 og TA196,) som muligens kan settes i sammenheng med bygninger eller murer tilknyttet kongsgården. Av mulige kandidater kan nevnes Nikolaikirken, som angivelig skal ha blitt bygget i kongsgården av Øystein Magnusson (konge 1103–1123), men verken kirkens byggemåte eller plassering er kjent (Ekroll 2006a:16).

Bispegården?

Under den tidlige rikssamlingsfasen på 1000-tallet var kongen og kirken politisk og økonomisk avhengige av hverandre, og de første biskopene var tilknyttet hirden som kongens håndgangne menn og underkastet hirdloven. Biskopene var da, som kongen, omreisende, og bodde trolig med sitt fåtallige presteskap på kongsgårdene. Først på slutten av 1000-tallet, under Harald Hardrådes sønn Olav Kyrres regjeringstid (1067–1093), ble de første faste bispedømmene etablert (Sigurðsson 1999:97–98). Flere sagaer og Adam av Bremen omtaler Trondheim som bispesete i Olav Kyrres tid, og byen fikk trolig sin første fastresiderende biskop i løpet av Olavs regjeringsår (Blom 1956:81; Andersen 1995:36). Omkring år 1100 hadde biskopene fått faste sete i de tre største byene og de største politiske kjerneområdene i landet, nemlig Trondheim, Bergen og Oslo. Misjonstiden var slutt, og bispeembetet var i ferd med å sikre seg faste inntektskilder og løsrive seg fra det kongelige formynderskapet. Organiseringen av den selvstendige kirkeorganisasjonen var i gang, og byene – spesielt Trondheim – ble til kirkelige administrasjonssentre (Blom 1956:82; Moseng mfl. 2007:94). Om biskopene allerede da fikk bygge sine egne residenser, er imidlertid ikke dokumentert, men det ville ha vært behov for å skape plass til husholdet og kirkens gryende administrasjonsapparat, adskilt fra kongens. Av de eldste bispegårdene er det tidligere bare registrert tvetydige rester av en trebebyggelse fra 1100-tallet i Oslo, vest for Hallvardskirken (Dahlin 1990:114). At gårdene ble bygget i nær fysisk tilknytning til de eldste bispekirkene, er rimelig å påstå basert på samlokaliseringsmønsteret som var vanlig i middelalderen.

Som nevnt reiste Olav Kyrre Kristkirken på domkirkeplataet, trolig i tiårene mellom 1070 og 1090. Den fungerte som gravkirke for kongætten og som pilegrimskirke, da det var her Olavsskrinet nå ble oppbevart. Kirken skal ifølge *Morkinskinna* ha blitt reist ‘ved

Figur 3. Bygningsrester og bosetningsspor registrert mellom domkirkeplatået og Nidelven. Murrester farget grått, grøfter/stolpehull farget brunt. Kart: Lars Olav Repstad / Guro Skogvold. Kartgrunnlag: Statens kartverk, Geovekst og kommuner.

bispestolen' (Blom 1997:58), og den har trolig fungert som biskopens egen katedral skilt fra kongsgården, i hvert fall fra ca. 1120–30 (Ekroll 1997:149; Ekroll 2006a:28). Når det gjelder plasseringen av en eventuell bispegård i tilknytning til kirken, har tidligere forskere måttet ta utgangspunkt i et tvetydig kildegrunnlag. I tiårene etter opprettelsen av erkebispesetet i 1152/53 ble den monumentale erkebispegården i stein reist like sør for Kristkirken.

Flere forskere har antydnet at grunnen til at nordfløyen i Erkebispegården deler samme avvikende orientering som det sørlige korfundamentet i Kristkirken, er at den avspeiler tilstedeværelsen av en eldre forsvunnet bygning med samme orientering som lå øst for nordfløyen, med andre ord at nordfløyen i Erkebispegården utgjør ‘en direkte fortsettelse vestover fra biskopens gamle gård’ (Fischer 1967:66–67; Lunde 1977:219). Det er ellers spekulert blant annet i at fundamentet til en kraftig steinbygning (TA128) som ble påvist under graving i Erkebispegården i 1929, kan være tilknyttet den eldste bispegården (figur 2), ettersom bygningens plassering og orientering avviker i forhold til Erkebispegårdens planløsning (Nordeide 2003:85–86, 93). Begge forslag mangler imidlertid empirisk grunnlag, og det er kun nylig man på arkeologisk grunnlag kan antyde en nærmere lokalisering av den første bispegården vest for Kristkirken (se videre nedenfor).

Øvrige anlegg: kirkegård, kannikerresidensene og hospital

Kirkegårdens omfang under middelalderen er ikke blitt kartlagt arkeologisk. Lunde mener at den ble utvidet i areal i etterreformatorisk tid, og at den nordre delen av dagens kirkegård kan ha inneholdt en omfangsrik bebyggelse avsatt til domkapitlets formål: residensene til kannikene, hus til proventfolk og pensjonatdrift for tilreisende, rettslokaler, skrivestue osv. De vestligste murrestene registrert nord for kapittelhuset mener han muligens kan ha inngått i denne bebyggelsen (TA115, vestre del) (figur 2). Et hospital som geistligheten hadde opprettet ‘nord for Kristkirken’, nevnes i kilder fra 1298 og 1309, men heller ikke plasseringen av dette er kjent (Lunde 1977:219–220).

Jernaldergård

Fantes det noen form for bosetning i området forut for etableringen av de kongelige og geistlige anleggene på 1000-tallet? Ble de etablert *ex nihilo*, eller lå det en eldre gårdsbosetning her? At det skal ha vært en gård på Nidarnes-halvøya i sen vikingtid, antydes av Snorre, som nevner tilstedeværelsen av et ‘einbøle’ som var eid av en navngitt person – Torgeir Avråds skoll – på 990-tallet (*Den store Olavssaga*, prologen og kap. 38; Prologen til *Heimskringla*). Historikeren Nils Hallan mener at betegnelsen ‘einbøle’ er ensbetydende med en udelt gård, og at halvøya og denne heleide odelsgården har hatt samme navn og utgjort et eget gårdsområde. Gården har i så fall hatt et mulig åkerareal på flere hundre mål, og hadde trolig Bymarka som ligger vest for Nidarneset som utmark. Han er uenig med eldre teorier om at Nidarneset og gården lå i utmarka til Lade gård, og at bondens tilnavn tyder på at han var leilending og betalte festeavgift til Ladejarlene. Nidarnes gård eksisterte samtidig som kaupangen Nidaros vokste frem ved elveosen, og Hallan mener at tilnavnet til Torgeir heller tyder på at gårdens eier hadde en rolle som innkrever av avgifter (*afråd*) fra fastboende eller tilreisende kaupfolk på vegne av Ladejarlen og/eller kongen (Hallan 1976:26–33).

Det har lenge blitt diskutert hvor tunet til gården lå, og to motstridende hypoteser har rådd, nemlig at domkirkeplatået som utgjør den høyere liggende delen av Nidarneset, danner det naturlige stedet å etablere en jernaldergård (Hallan 1976:27; McLees 2003; Brendalsmo 2006:97–98; Christophersen 2020:92, 101–102), og det motsatte, at den tungdrevne leirundergrunnen som platået består av, gjør dette mindre sannsynlig, og at gården heller lå på de mer lettdrevne sandslettene lenger nord og nordvest for platået. Det siste synet er blitt understøttet av tidligere funn av gravgods fra minst én merovingertidsgrav som var lokalisert på sandsletten ca. 300 m nordvest for domkirken (E.C. Dahl-tomta), samt

spredte forekomster av mulig vikingtidsgravgods ca. 200 m nord for domkirken (figur 1) (Christophersen og Nordeide 1994:60–65; Blom 1997:39; Nordeide 2003:78–79, 87–89). At tunet til den sagaomtalte vikingtidsgården lå nettopp der domkirken og erkebisppegården står i dag, antydes nå sterkt av en rekke spor etter bygninger, gjerder, brønner og gravfunn (Ekroll 1997; Reed mfl. 1998; McLees 2000; McLees 2003; McLees 2007; McLees 2014; Cadamarteri mfl. 2020; Christophersen 2020), og bekrefter dermed Hallans påstand om gårdens plassering på domkirkeplataet ved slutten av 900-tallet (se videre nedenfor).

Bosetning og bebyggelse på Domkirkeplataet i jernalderen og middelalderen – nye funn

Vi skal nå se nærmere på nylig registrerte arkeologiske spor etter bosetning på domkirkeplataet i jernalderen, som påviselig har en stor tidsdybde, samt funn som tyder på merkbare endringer i bosetningens utforming og innhold på 1000- og 1100-tallet. Sammen med tidligere registrerte arkeologiske funn danner disse sporene et bredere grunnlag for hypoteser angående de forannevnte kongelige og geistlige anleggenes plassering og utforming i tid og rom. Hovedmålsetningen er å belyse de samfunnsmessige utviklingene som fant sted på plataet i jernalderen og frem til etableringen av erkebispesetet og erkebisppegården på midten av 1100-tallet.

Jernalderen frem til merovingertid – tidlig bosetning

Nidarneset er en lavtliggende fluvial halvøy som har vokst betydelig i areal de siste 2000 årene gjennom et dynamisk samspill mellom landheving, erosjon og avsetning ved Nidelvens munning. Halvøya var i førromersk jernalder halvparten så stor som den er i dag (Cadamarteri mfl. 2020). At Nidarneset var bosatt allerede da, er påvist ved funn av en gravrøys og samtidige kokegroper ved Den katolske kirkens tomt samt spredte groper, grøfter og dyrkingsspor ved tomta til Statens hus (Olsson mfl. 1999; Solem og Sauvage 2015) (figur 1). På Nidarnesets sørlige del ble disse og et utbredt organisk lag som utgjør datidens markoverflate begravd under kvikkleire, som ble utløst av ras sørfra i det 1. århundre e.Kr. Botaniske analyser av den begravde markoverflaten viser til en åpen gresslette med strandvegetasjon påvirket av mennesker gjennom åkerrydding og beitedrift (Sandvik 2006:197).

Nidarneset fikk da to ulike typer undergrunn og økologiske forutsetninger: i sør et høyere plata med tungdreven, men næringsrik stivnet rasleire og i vest og nord en lavere og stadig voksende slette med veldrenert og leiddrevet elvesand. Det nyskapede leirplataet ble tatt i bruk til jordbruk og bosetning i romertiden (tabell 1, figur 1). Ved leirskredets kant i nord er det på tomta til Statens hus registrert flekker av fossile dyrkingslag eller beitejord (505) som inneholdt det hittil eldste påviste kornet, agnekledd bygg, funnet i Trondheim bygrunn. I tillegg fantes en del kokegroper og mulige ildsteder samt renner, pålehull og stolpehull (613, 1023) (Olsson mfl. 1999:80–81, 92; Sandvik 2006:210). På Servicebygg-tomt (McLees 2007) er det registrert ardspor (G6 1565, 2084) som tyder på at også leirplataet ble dyrket i romertiden (figur 4, tabell 1). På samme tomt ble det påvist to langsgående grøfter (K3 og K7) samt tre stolpehull som muligens er samtidige med K3. Nedgravningene settes tentativt i sammenheng med den fysiske inndelingen eller dreneringen av dyrket åker/innmark, men kan også tolkes som spor etter gjerder eller én eller flere bygninger tilknyttet jordbruksbosetninger på stedet i folkevandringstiden og/eller merovingertiden.

Tabell 1. C-14-dateringer fra Statens Hus-tomta og Servicebygg-tomta (jernalder–før-vikingtid). Kalibrert ved hjelp av Oxcal v. 4.4.4. (Bronk Ramsey 2021; Reimer mfl. 2020).

Felt	Kontekst	Datert materiale	Lab. ID	Datering BP	Kalibrert alder (1 sigma)	Kalibrert alder (2 sigma)
Statens Hus	505	Bjørk/rogn	B-129768	1880±40	122 e.Kr.-216 e.Kr.	33 e.Kr.-244 e.Kr.
(TA1998/16)	613	Bjørk/vier	B-129769	1820±80	125 e.Kr.-336 e.Kr.	28 e.Kr.-410 e.Kr.
	1023	Bjørk	B-129773	1620±80	376 e.Kr.-551 e.Kr.	250 e.Kr.-601 e.Kr.
Servicebygg	G6 1565	Bjørk	TUa-5320	1745±35	249 e.Kr.-361 e.Kr.	241 e.Kr.-403 e.Kr.
(TA2004/21)	G6 2084	Bjørk	Tua-5582	1930±35	28 e.Kr.-197 e.Kr.	12 e.Kr.-211 e.Kr.
	K3 1396	Furu	TUa-5413	1340±30	652 e.Kr.-759 e.Kr.	645 e.Kr.-775 e.Kr.
	K3 1428	Bjørk	Tua-5580	1365±35	641 e.Kr.-758 e.Kr.	604 e.Kr.-774 e.Kr.
	K7 1357	Bjørk/furu	T-18036	1725±95	221 e.Kr.-427 e.Kr.	121 e.Kr.-550 e.Kr.

Figur 4. Servicebygg-tomta (TA2004/11). De eldste utgravde strukturene: ardsplor G6; grøft K7; grøft og tre stolpehull K3. Kart: Lars Olav Repstad.

Et utbredt kulturlag som trolig ble dannet av jordbruksvirksomhet gjennom hele jernalderen, er registrert på toppen av rasleira flere steder på plataet. I dette laget ble det ved utgravninger i Erkebispegården funnet en sjelden gjenstand i norsk sammenheng, nemlig et rødlig glasskår som stammer fra en importert romersk ribbeskål¹ produsert i Middelhavsområdet i det 1. århundre e.Kr. (McLees 2003; Christophersen 2020:90–91) (figur 1). Skåret stammer muligens fra en overpløyd romertidsgrav i nærheten.

Tabell 2. C-14-dateringer fra Erkebispegården, Vestfront-plassen og Servicebygg-tomta (vikingtid-middelalder). Kalibrert ved hjelp av Oxcal v. 4.4.4. (Bronk Ramsey 2021; Reimer mfl. 2020).

Felt	Kontekst	Datert materiale	Lab. ID	Datering BP	Kalibrert alder (1 sigma)	Kalibrert alder (2 sigma)
Erkebispegården	K1 912	Bein	T-12142	995±80	991 e.Kr.-1160 e.Kr.	888 e.Kr.-1219 e.Kr.
(TA1991/1)	K1 913	Bein	T-12141	1090±80	777 e.Kr.-1030 e.Kr.	707 e.Kr.-1157 e.Kr.
Vestfrontplassen	649	Ubrent tre	B-104095	1020±60	977 e.Kr.-1152 e.Kr.	891 e.Kr.-1163 e.Kr.
(TA1996/8)	693	Trekull	B-104097	1110±50	890 e.Kr.-992 e.Kr.	774 e.Kr.-1025 e.Kr.
	772	Trekull	B-104096	1070±50	896 e.Kr.-1024 e.Kr.	774 e.Kr.-1123 e.Kr.
	706	Trekull	B-104098	990±50	996 e.Kr.-1153 e.Kr.	905 e.Kr.-1198 e.Kr.
	732	Trekull	B-104094	1040±60	895 e.Kr.-1119 e.Kr.	882 e.Kr.-1160 e.Kr.
(1959 uten TA nr.)	?	Ubrent tre	T-204	1050±100	885 e.Kr.-1153 e.Kr.	772 e.Kr.-1216 e.Kr.
Servicebyggtomta	G14 1278	Gran	T-18035	965±75	999 e.Kr.-1163 e.Kr.	897 e.Kr.-1226 e.Kr.
(TA2004/21)	G17 1648	Furu	T-17679	1000±50	994 e.Kr.-1150 e.Kr.	899 e.Kr.-1168 e.Kr.
	G18 1553	Furu	T-17678	1005±45	993 e.Kr.-1147 e.Kr.	901 e.Kr.-1162 e.Kr.
	G35 1455	Furu	TUa-5318	1140±45	778 e.Kr.-988 e.Kr.	773 e.Kr.-994 e.Kr.
	G35 1608	Bjørk	Tua-5581	1070±45	898 e.Kr.-1023 e.Kr.	775 e.Kr.-1115 e.Kr.
	G36 1409	Furu	T-18038	895±75	1045 e.Kr.-1220 e.Kr.	1022 e.Kr.-1270 e.Kr.
	G42 920	Gran	T-18031	975±65	1021 e.Kr.-1157 e.Kr.	900 e.Kr.-1219 e.Kr.
	K20 1408_B3	Furu	T-17676	1000±60	993 e.Kr.-1153 e.Kr.	895 e.Kr.-1203 e.Kr.
	K20 1408_B1	Furubark	T-18037	1015±75	902 e.Kr.-1157 e.Kr.	883 e.Kr.-1214 e.Kr.
	K23 964	Furu	T-17673	1075±70	888 e.Kr.-1030 e.Kr.	773 e.Kr.-1154 e.Kr.
	K23 1077	Furu	T-18032	1180±55	774 e.Kr.-949 e.Kr.	688 e.Kr.-992 e.Kr.
	K23 1145	Furu	T-18034	1150±50	777 e.Kr.-977 e.Kr.	710 e.Kr.-1014 e.Kr.
	K24 2083	Bjørk/or	T-17680	1085±70	886 e.Kr.-1026 e.Kr.	773 e.Kr.-1151 e.Kr.
	K25 1416	Bjørk/furu	T-17677	1010±80	908 e.Kr.-1157 e.Kr.	777 e.Kr.-1220 e.Kr.
	K26 1595	Furu	T-18039	945±55	1035 e.Kr.-1157 e.Kr.	996 e.Kr.-1218 e.Kr.
	K32 1124	Gran	T-18033	955±75	1022 e.Kr.-1169 e.Kr.	900 e.Kr.-1259 e.Kr.
	K34 1170	Furu	T-17674	1275±65	665 e.Kr.-821 e.Kr.	646 e.Kr.-893 e.Kr.

Vikingtid og middelalderen – gårdstun og gårdsanlegg

Arkeologiske spor registrert flere steder på domkirkeplataet tyder på en intensivering av bosetningsaktiviteten i vikingtid og tidlig middelalder. Sporene er imidlertid fragmentariske, spredte og preget av et tveetydig dateringsgrunnlag (figur 1, tabell 2). Følgende oversikt bygger hovedsakelig på utgravningen ved Servicebygg-tomta (TA2004/21), der det til tross for omfattende forstyrrelser forårsaket av gravkutt ble påvist en stratifisert bebyggelsessekvens (McLees 2007). Øvrige funn fra andre felter i nærheten trekkes inn i tolkningen av de sammensatte bosetningssporene.

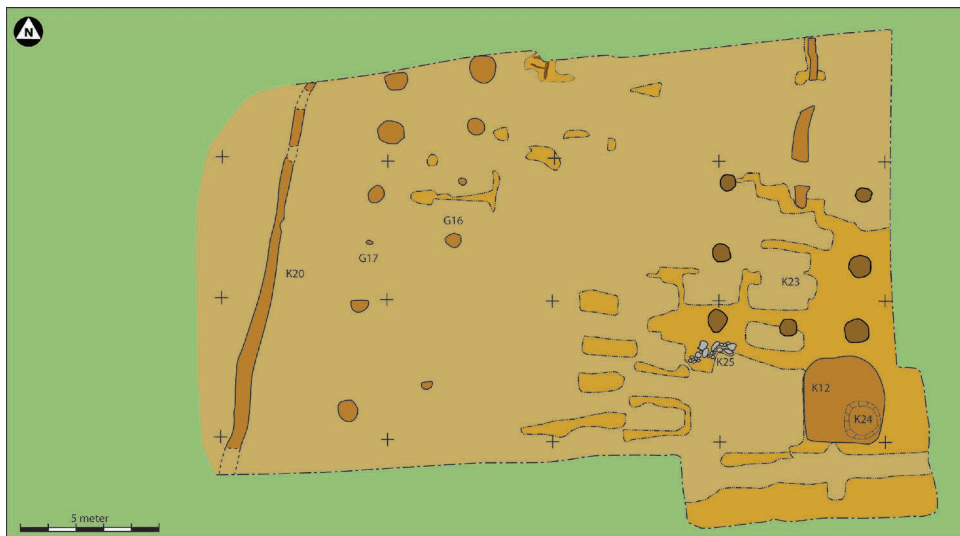
De stratigrafisk eldste sporene kartlagt i og på toppen av jordsmonnet over leira tolkes som levninger etter et utstrakt gårdstun som lå på plataået i vikingtiden. Tunet kan opprinnelig ha strukket seg fra Servicebygg-tomta i nord til Erkebispegården i sør, en strekning på minst ca. 150 m. I tillegg tyder gravgods som tidligere er funnet under Domkirkens tverrskip, på at gårdens gravsted sto ved tunets østre kant.

Under utgravningen i Erkebispegården (TA1991/1) ble det avdekket rester av en konstruksjon som er av avgjørende betydning for tolkningen av aktiviteten her i vikingtiden: nemlig en frittstående enskipet fjøs- eller stallbygning med tilhørende innhegning (beskrevet og illustrert i: McLees 2000:39–45; McLees 2003; Cadamarteri mfl. 2020:67) (figur 2). Bygningen har paralleller i frittstående fjøsbygninger med konvekse vegger datert til 1000-tallet ved Vorbasse i Jylland (Hvass 1980, McLees 2000:42–44). C-14-dateringene av dyrebein fra fyllmassene i vegg-grøften (K1 913 og 912) spenner over tidsperioden 707 e. Kr. – 1219 e.Kr. (tabell 2), som gjør det umulig å datere bygningen nærmere. Enskipete bygninger med konvekse takbærende vegger opptrer imidlertid tidligst på 900-tallet i Danmark, og trolig omtrent samtidig i Norge, Trøndelag inkludert (Skov 1994, Eriksen 2015:57, Sauvage og Mokkalbost 2017:283–286).

Flere konstruksjonsspor ble registrert på tilsvarende stratigrafisk nivå ca. 100 m lenger nord ved Vestfrontplassen (TA1996/8). Blant dem var deler av to parallelle smale grøfter tolket som vegg-grøfter i enda en bygning med konvekse vegger (figur 2). Bygningen var derimot mindre enn fjøset, og kan ha hatt torv-vegger. Den mangler datering, men lå i nær stratigrafisk sammenheng med flere stolpehull, et flettverksgjerde, en laftet brønn (649) og grøfter tolket som gjerd fundament (693/772) som samlet sett ble C-14-datert til 774–1163 e.Kr. (Reed mfl. 1998:17,19). Ved Servicebygg-tomta (TA2004/11) ble det registrert en lignende samling med spredte stolpe- og pålehull, grøfter, to flettverksgjerder, og mulige ildsted- og gulvrester (se figur 6 i McLees 2007). Også disse tolkes som spor etter konstruksjoner tilhørende det eldste vikingtidsgårdstunet.

Enkelte gjenstandsfunn underbygger oppfatningen av at området der Domkirken står i dag, har inngått i et vikingtidsgårdstun. Gårdens gravplass lå da ofte i nær tilknytning til tunet, og representerer en gravskikk der hauglegging og døderitualer normalt ble utøvet i gårdssfæren, sannsynligvis for å legitimere ættens eierforhold til gården (Grønnesby 2019:196; Solberg 2000:222). At dette var tilfelle også her, antydes av mulige gravfunn som ble avdekket ved gravearbeider under gulvene til lektoriet og koret i Domkirken på 1800-tallet (figur 1). Blant disse er en skålformet oval draktspenne i borrestil (ca. 830–950 e.Kr.) som kan ha inngått i en kvinnegrav, og to pilspisser som muligens stammer fra en mansgrav (Ekroll 1997).

Ved Servicebygg-tomta ble det i tillegg registrert flere stratigrafiske «flytende» konstruksjonsspor som også kan ha tilhørt det eldste vikingtidstunet, eller som hører til en yngre bebyggelsesfase. Disse består av to parallelle rekker med større, runde flatbunnete stolpehull (G16, G17) og en langstrakt grøft (K20) (figur 5). Rekkene tolkes tentativt som hull som har inneholdt jordfaste takbærende stolper i en treskipet bygning. Rekkene lå i NNØ-SSV retning og ser ut til å forholde seg til grøft K20 lenger vest som hadde samme orientering. Grøften lå på tvers av feltet, og fortsatte inn i begge feltkantene. I både nord og sør ble det i grøftens bunn påvist rester av stående og liggende påler/mindre furustolper, stedvis i tette rekker. Rester av en rekke med minst 10 *in situ* tettstilte, mindre stolper/påler ble påvist i nord (figur 6). Grøftens orientering og plassering i forhold til stolpehullrekkene i øst kan

Figur 5. Servicebygg-tomta (TA 2004/11). Strukturer og kulturlag fra vikingtid/ tidlig middelalder. Til høyre: bygning K23 og andre strukturer ('fase 2'). Til venstre: stratigrafisk 'flytende' strukturer K20, G16 og G17 (samtidige med eller eldre enn fase 2). Kart: Lars Olav Repstad.

Figur 6. Servicebygg-tomta (TA2004/11). Del av grøft K20 med tettliggende stolpe-/pålerække. Del av gjerde/palisade? En del av en spisset påle ligger lengst til venstre. Foto: Bruce Sampson/ NIKU.

tyder på at de utgjør deler av en og samme konstruksjon, eksempelvis en treskipet bygning med palisadevegg i vest. Det foreslås imidlertid en alternativ tolkning av grøft K20 med sitt innhold av tettstilte små, spissede stolper og påler som en del av et frittstående gjerde eller palisade. Tolkningen støttes av fraværet av en likeartet grøft øst for stolperekkene.²

Den mulige palisaden og stolpebygningen tolkes som deler av et større inngjerdet gårdsanlegg som har strukket seg lenger nord, øst og sør for utgravningsfeltet. Lengst øst på Servicebygg-tomta ble det påvist en tett og sammensatt bebyggelse som gjennomgikk flere utskiftninger og endringer over tid (figur 2, figur 5 og figur 7). Det ble reist flere generasjoner med bygninger fundamentert på jordfaste stolper og samtidige avsetninger med innhold av bruksgjenstander og organisk avfall akkumulert på stedet. Bygningene sto ved anleggets vestre kant, som var markert ved gjerdet/palisaden. Fragmenterte bygningsrester kartlagt ved Vestfront-plassen tyder på at anlegget har strukket seg så langt sør som her. Om fjøset ved Erkebispegården og de andre sporene tilknyttet det eldste utstrakte tunet var innlemmet i det inngjerdede området er imidlertid ikke mulig å bekrefte, og det er mulig at palisaden og bebyggelsen den avgrenset, utgjør en senere utvikling av gårdsanlegget.

Den eldste av i alt fem bebyggelsesfaser påvist ved Servicebygget består av de spredte, eldste nedgravningene nevnt innledningsvis og muligens også grøft K20 og stolpehullene G16/G17. De to siste kan imidlertid heller høre sammen med de strukturelle levningene i fase 2, nemlig bygning K23, sistene K24 og oven K25, samt flere avfallsholdige avsetninger (figur 5). Samlet tyder disse på en konsolidering av bebyggelsen og intensivering av bosetningsaktiviteten. Avsetningene som akkumulert fra fase 2 av inneholdt treflis og huggflis, avfall fra byggevirkosomhet på stedet, samt spredt bosetningsrelatert avfall og gjenstander (tabell 3).

Restene av bygning K23 besto av syv store stolpehull, hvorav to inneholdt bevarte *in situ* stolper. Disse danner de jordgravde fundamentene til minst tre vegger i en tømmerbygning orienterte så vidt NNØ–SSØ. Hvis vi holder oss til det om er påvist, tyder stolpehullene på at bygningen var enskipet og med et areal på ca. 5 m x 5 m (25 m²). Stolpehullene var runde med bratte kanter, flate bunner og en diameter mellom 0,9 og 0,5 m. Dybden lå mellom 0,4 og 0,6 m. De to stolpene som var bevart *in situ*, sto tett innpakket i hullene uten steinskoninger. Begge var av forholdsvis kraftig furutømmer: ca. 0,5 m i diameter og med en bevart lengde på ca. 0,4–0,5 m. Bunnene var flate, med klare hugg-/øksemerker, mens toppene var forråtnede. Størrelsen og fasongen på de andre stolpehullene tyder på at også de har inneholdt lignende stolper. Stolpene kan ha utgjort fundamentet til en overbygning oppført i lafte- eller stavkonstruksjon, en kombinasjon av disse eller i sleppverkskonstruksjon (Høgseth 2016:346–357). Flere mindre enskipete bygninger bygget med stavkonstruksjon i vikingtiden og i middelalderen er kjent fra rurale kontekster i Trøndelag (Sauvage og Mokkelbost 2017:285–289). Bruk av stavteknikken er imidlertid ytterst sjelden i Middelalder-Trondheim, og det finnes flerfoldige eksemplarer hvor lignende jordfaste stolpesammensetninger er blitt anvendt som fundamentering til laftebygninger allerede fra tidlig av i middelalderbyen (Christophersen og Nordeide 1994:162–178). Selv om stavkonstruksjonen ikke kan utelukkes, tolkes K23 enten som en laftebygning med syllstokker lagt på toppene av stolpene som lå i flukt med bakken, eller som en laftet stabbursbygning reist over bakkenivå.

Sør for K23 lå en liten, rund sistene med flettverksvegger og en bunn forseglet med never (K24) som var anlagt i det sørøstlige hjørnet av en eldre større grop, K12, som den

Tabell 3. Gjenstander fra Servicebygg-tomta (faser 1-5) fordelt etter funksjonskategorier og materiale.

	Keramikk	Stein	Tre	Metall	Lær/tekstil
Husholdning (mat & drikke)	Amfora (6) Crowland's Abbey skål (1) Paffrath kokekar (2) Pingsdorf kar (1)	Baksteheller (23) Type A kleberkar (2) Type B kleberkar (1)	Kopp (1) Trau (1)		
Håndverk		Vevlodd (2) Halvfabrikater: lampe (1), lodd (1), skive (1)		Slagg (3) Bly (3)	
Diverse redskap		Bryner (5)	Låsepinne (1)	Kniv (1) Hesteskosøm (1)	
Veieutstyr				Vektlodd (2)	
Personlig utstyr (bekledning)					Sko/-deler (194) Tekstil (2)
Skriveutstyr				Stylus (1)	
Annet				Gulltråd (1), Dekorert kobberplate (1)	

antagelig har erstattet som sistene. Like ved sto en delvis ødelagt ovn, med et avlang, steinføret indre kammer (K25). Den tolkes som en utendørs bakerovn, alternativt en korn tørkingsovn, som ligner på ovner funnet i middelalderbyen (Christophersen og Nordeide 1994:198–199). K23, K24 og K25 kan kanskje ha hatt en funksjonell sammenheng tilknyttet matlaging.

I fase 3 ble bygning K23 erstattet av en ny bygning reist på samme sted, K26 (figur 8 i McLees 2007). Bygningen ble oppført med en litt annerledes orientering enn K23, dvs. N–S. K26 var muligens delvis fundamentert på kraftige jordfaste stolper og syllstokker, og hadde et plankugulv. Både ovn K25 og sistene K24 var muligens fortsatt i bruk.

Den fjerde bebyggelsesfasen markeres ved at bygning K26 erstattes på samme sted av en ny bygning, K32, med samme orientering, muligens også med samme planløsning og med gjenbruk av stolpefundamenter (figur 7). Sisternen K24 ble fylt igjen med avfall og jord. At det muligens sto minst to andre bygninger side om side nord for K32, antydes av meget fragmentariske gulvresten (G33 og K34). Brannspor tyder på at bebyggelsen har brent ned. Orienteringen av bygningen K26 (fase 3) og etterfølgeren K32 (fase 4) tilsvarer orienteringen av en delvis bevart grøft (K36) og stolperekke (G35) lenger vest, som begge er stratigrafisk yngre enn tidligere grøft K20 og stolperekkene G16/G17. Dette kan tyde på at en ny palisade-grøft og bygning har erstattet de eldre konstruksjonene i vest, og anlegget er i løpet av fase 3 eller 4 blitt flyttet vestover, og har fått enn mer nord-sørlig orientering.

Anleggets femte – og siste – fase besto av meget fragmentariske og dårlig bevarte spor (figur 10 i McLees 2007) som tyder på at det ble reist nye trebygninger på deler av området, og rester av utendørs ildsteder og matavfall tyder på at det foregikk matlaging utendørs. Området ble til slutt brukt til helt andre formål, tilsynelatende som et åpent, ubebygde område

Figur 7. Servicebygg-tomta (TA2004/11). Strukturer og kulturlag fra vikingtid/middelalder. Til høyre: bygning K32 og andre strukturer i 'fase 4'. Til venstre: stratigrafisk 'flytende' strukturer samtidige med eller eldre enn fase 4. Grøft K36 og stolperække G35 deler samme orientering som K32 og kan være samtidige. Kart: Lars Olav Repstad / Guro Skogvold.

der det ble dumpet store mengder steinavfall og mørtel tilknyttet bygging og ombygging av Domkirken lenger øst.

Bebyggelsesspor som trolig hører til anlegget registrert på Servicebygg-tomta, ble påvist på tilsvarende stratigrafiske nivåer noen meter sør på Vestfrontplassen. Disse lå over levningene som tidligere her er tolket som rester av det eldste vikingtidstunet. Fragmentariske levninger av plankegulv, stolpehull, nedgravninger og organiske kulturlag tyder på at også her ble det oppført flere faser med trebebyggelse, inkludert en velbevart nord-sør orienterte laftet tømmerbygning som ble utgravd like nord for Erkebispegårdens inngang i 1959 (Reed mfl. 1998:10, 20–24, 84–85) (figur 2, tabell 2). At anlegget i tillegg har strukket seg nord for Servicebygget, antydes av funn av middelalderske gjenstander, et tregulv og brannrester i en mindre undersøkelse i kirkegården (TA1988/9).

Som det fremgår av tabell 2, er det vanskelig å datere levningene og bosetningssekvensen som er redegjort for ovenfor, ved bruk av C-14-dateringer. De fleste har lange intervaller som omfatter både vikingtid og tidlig middelalder. Det var i tillegg få dendrokronologiske prøver og daterende gjenstandsfunn som egnet seg for nærmere datering. Spennet i borrestil (830–950 e.Kr.) som ble funnet under domkirkens gulv, tyder imidlertid sterkt på at det har vært et gårdstun her i vikingtid. Fjøsbygningen K1 funnet i Erkebispegården er arkitektonisk sett daterbar til sen vikingtid. Det er derimot vanskelig å tidfeste grunnleggelsen og den kronologiske utviklingen av det mulig inngjerdede gårdsanlegget påvist ved Servicebygg-tomta og Vestfront-plassen. Kun én av stolpene (1077) i bygning K23 i fase 2 lot seg datere dendrokronologisk, men grunnet manglende ytre vedlag ble fellingsdatoen kun anslått til 965 e.Kr. pluss et ukjent antall år (McLees 2007:81). Denne gir en *terminus*

post quem for fellingen av treet og bygningens konstruksjon, men usikkerheten vedrørende antall manglende årringer og muligheten for gjenbruk av gammelt tømmer betyr at bygningen kan ha blitt oppført flere tiår senere. C-14-dateringene fra kontekster i samtlige faser har store tidsintervaller som for det meste faller innenfor tidsrommet 700–1200 (2 sigma). Keramikktalvet er også preget av lange sirkulasjonsintervaller, der typene fra særlig de eldste fasene omfavner både 1000- og 1100-tallet, men det finnes også enkelte eksempler begrenset til 1100-tallet i de yngre fasene (tabell 3). Gjenstandskategorien som i utgangspunktet virket mest egnet til å gi en mer nyansert indikasjon om når anlegget var i bruk, er skomaterialet, men eksempler fra samtidige stratigrafiske kontekster har stilistiske trekk fra både 1000- og 1100-tallet.

At anlegget ble nedlagt i tiårene rundt året 1200, antydes imidlertid sterkt av dateringene av steinene som ble dumpet over levningene fra fase 5. Materialet inneholdt både romanske og gotiske dekorative detaljer, og stammer trolig fra byggearbeid på den nærliggende domkirken. Tilstedeværelsen av avslag av marmor tyder på at avfallet ble avsatt mellom ca. 1180 og 1210, da det for første gang er dokumentert bruk av marmor ved oppføring av oktogonen (Øystein Ekroll, personlig kommunikasjon).

Kulturlagene tilknyttet anlegget inneholdt et mindre antall bruksgjenstander (tabell 3). Selv om det er tallmessig beskjedent, representerer gjenstandsmaterialet et bredt utvalg av praksis- og bruksområder, inkludert redskap og avfall knyttet til matlaging- og drikkekonsumpsjon samt håndverk (tekstil-, stein- og metallhåndverk), utstyr brukt i forbindelse med handel/veing (vektlodd) og skriving (stylus), samt bekledningsrester (lærsko- og tekstilfragmenter).

Med utgangspunkt i det foregående foreslås det at bebyggelsen fra fase 2 av har vært bosatt på både 1000- og 1100-tallet, og representerer en videreutvikling av en eldre spredt gårdsbosetning på stedet. Materialet tyder for det meste på at det har vært en stedbunden og tallrik gruppe voksne beboere her, spesielt på 1100-tallet og frem til tiårene rundt 1200, da anlegget ble nedlagt og forlatt. Dateringsforslaget åpner for tolkninger av anleggets funksjon, eller funksjoner og mulige tilknytninger til den kulturhistoriske utviklingen som ble lagt frem innledningsvis. Disse vil bli diskutert avslutningsvis, men først skal det redegjøres for arkeologiske spor etter bosetning og strukturer i området lenger øst, mellom Domkirken og Nidelven, som tradisjonelt forbindes med kongsgården.

Bebyggelses- og bosetningsspor mellom domkirkeplatået og Nidelven

Kanten av leirskredet som danner domkirkeplatået, skråner bratt nedover øst og sørøst for domkirken. I det lavere området mellom skredkanten og elvebredden er det blitt registrert spredte arkeologiske levninger tilknyttet bosetning i vikingtid og middelalder i form av kulturlag, gjenstander og konstruksjonsrester, inkludert rester av steinmurer (figur 1, figur 3).

Undersøkelser i de lavereliggende partiene av kirkegården øst for Domkirken har påvist middelalderske kulturlag og gjenstandsfunn stedvis i hele området (TA2001/5). Det er i tillegg tidligere registrert murlevninger i den sørøstre delen av kirkegården: en 'murrest med begravelser sydøst på domkirkegården' (TA196) og et murhjørne av middelalderkarakter (TA121) (Lunde 1977:284, note 141). Når det gjelder den første, er murens karakter, alder og tilknytning til graver usikker. At den andre derimot utgjør et hjørne i en steinbygning med hellegulv, kommer frem av et fotografi tatt under avdekkingen i 1958 (Øivind Lunde,

personlig kommunikasjon). Funn av flere graver som ble gjort i 1773 sør for domkirkegården, er av Gerhard Schøning tolket som spor etter en eldre kirkegård (TA129) (Lunde 1977:59). Beliggenheten og tolkningen er imidlertid usikker.

Flere steinmurer er tidligere observert ved kirkegårdens nordøstre hjørne (Lunde 1977:80–81). På 1900-tallet ble det i Bispegata avdekket deler av to kraftige, tettliggende parallelle murer som lå i retning ØSØ–VNV i en lengde på minst 40 m frem til den nordligste bygningen på tomten til Bispegata 1. Den nordligste muren (TA113) var tørrmurt og trolig av etterreformatorisk opprinnelse, mens muren i sør beskrives som en middelaldersk kistemur mellom 1,6 og 2 m bred, bygget med ‘uvanlig’ store steiner lagt i kalk (TA114, TA154, TA1984/2). Murrester avdekket på 1800-tallet like øst for Bispegata 1 (TA155, TA166) er muligens deler av samme kistemur, som da har fortsatt øst for kirkegårdsgrensen. Murdelen TA166 besto nemlig av ‘ualmindelig store steinblokker i kalk’ og klebersteinskva-dre mot nord. TA155 var imidlertid et murhjørne av ‘hugne Stene’ med ‘en særdeles smuk Form og en meget nøjaktig Tilhugning’ stående på en grunnmur ‘af en meget solid Beskaffenhed’. I samme område noterte Gerhard Schøning funn av ‘brede mure efter et hus samt hvelvede kjellere’ i 1771 (TA117). Beskrivelsene kan tyde på at det har stått steinbygninger her. I 1599 skal det ha stått en ‘gaardsport’ her. Murpartier av lignende karakter er blitt dokumentert i samme område mer nylig. I 2007 gravde NIKU frem deler av to parallelle steinmurer ved toppen av elvekanten øst for Bispegata 1 (TA2007/17; Repstad 2008). Den nordligste var nesten fullstendig nedbrutt. Den bedre bevarte, men delvis nedbrutte sørlige murdelen var en 2 m bred og ØSØ–VNV-orientert kistemur (figur 8). Murrestene

Figur 8. Hjertepromenaden (TA2007/17). Del av en nedbrutt middelaldersk kistemur. Sett mot nord. Foto: Lars Olav Repstad/ NIKU.

i dette nordlige området er tidligere blitt tolket som rester av kirkegårds-muren, deler av en mur som har omgitt dominikanerklosteret som ligger nord for Bispegata, eller en etterreformatorisk mur tilknyttet tukthuset eller festningsverkene. Lunde mener imidlertid at den kraftige muren TA114 i Bispegata utgjør den nordre grensen til kongsgårdsanlegget, som ifølge den middelalderske vektterruten skal ha ligget sør for dominikanerklosteret (Lunde 1977:207).

Spor etter andre konstruksjoner og funnholdige kulturlag fra vikingtid og middelalder er blitt påvist i forbindelse med nyere undersøkelser i samme område (Marinen nord TA2001/15 grøft 2, Hjertepromenaden TA2007/17) (McLees 2001, Repstad 2017) (tabell 4). De stratigrafisk eldste konstruksjonsrestene besto av deler av tre parallelle ØNØ–VSV-orienterte smale grøfter (bl.a. 23) og flere stolpehull (bl.a. 97, 105) som ble påvist i toppen av naturundergrunnen (figur 9). Grøftenes funksjon er usikker: De kan ha vært vegg-grøfter, muligens til flere bygninger som har avløst hverandre, grensemarkeringer eller fundamentering

Tabell 4. C-14-dateringer fra undersøkelser øst for domkirkeplatået (vikingtid–middelalder). Kalibrert ved hjelp av Oxcal v. 4.4.4. (Bronk Ramsey 2021; Reimer mfl. 2020).

Felt	Kontekst	Datert materiale	Lab. ID	Datering BP	Kalibrert alder (1 sigma)	Kalibrert alder (2 sigma)
Marinen nord (TA2001/15)	6	Trekull	TUa-3348	830±60	1168 e.Kr.-1268 e.Kr.	1045 e.Kr.-1283 e.Kr.
	10	Trekull	TUa-3346	1040±65	895 e.Kr.-1121 e.Kr.	775 e.Kr.-1165 e.Kr.
	23	Trekull	TUa-3347	1030±65	899 e.Kr.-1150 e.Kr.	777 e.Kr.-1174 e.Kr.
Hjertepromenaden (TA2007/17)	40	Trekull	T-19536	1015±75	902 e.Kr.-1157 e.Kr.	883 e.Kr.-1214 e.Kr.
	46	Tre	T-19537	1165±95	774 e.Kr.-986 e.Kr.	664 e.Kr.-1029 e.Kr.
	70	Trekull	T-19538	1050±75	890 e.Kr.-1120 e.Kr.	773 e.Kr.-1165 e.Kr.
	83A	Trekull	T-19539	1165±65	775 e.Kr.-974 e.Kr.	685 e.Kr.-1016 e.Kr.
	83B	Nøtteskal	TUa-7340	1135±35	885 e.Kr.-977 e.Kr.	774 e.Kr.-993 e.Kr.
	83C	Brente bein	TUa-7341	1265±40	675 e.Kr.-798 e.Kr.	663 e.Kr.-877 e.Kr.
	86	Trekull	T-19540	1040±75	894 e.Kr.-1147 e.Kr.	775 e.Kr.-1173 e.Kr.
	97	Tre/trekull	TUa-7342	1095±35	895 e.Kr.-993 e.Kr.	886 e.Kr.-1022 e.Kr.
Bispegata 1 (TA2021/7)	105	Trekull	T-19541	1045±75	892 e.Kr.-1121 e.Kr.	774 e.Kr.-1167 e.Kr.
	800840	Trekull	UBA-47077	952±27	1038 e.Kr.-1152 e.Kr.	1030 e.Kr.-1159 e.Kr.
Kjøpmannsgata 1b (TA2002/15)	K1	Trekull	TUa-4117	1095±35	895 e.Kr.-993 e.Kr.	886 e.Kr.-1022 e.Kr.
Prins Carls bastion (TA2003/39)	9	Trekull	T-17003	1080±50	895 e.Kr.-1021 e.Kr.	773 e.Kr.-1039 e.Kr.

Figur 9. Marinen nord/Hjertepromenaden (TA2001/15 grøft 2 og TA2007/17). Grøfter og stolpehull (vikingtid–tidlig middelalder). Kart: Lars Olav Repstad.

for gjerder, f.eks. Det er heller ikke mulig å tolke stolpehullenes funksjoner eller eventuelle sammenhenger med hverandre eller grøftene. Samtlige viser imidlertid til at området ble gjenstand for romlige organisering i vikingtid og/eller tidlig middelalder.

Over disse ble det på de samme feltene registrert spor etter flere suksessive trebygninger og funnholdige kulturlag. En del av et plankegulv i en brent trebygning lå like nord for den middelalderske steinmuren på felt TA2007/17 omtalt ovenfor. Blant flere gjenstander som lå på det brente gulvet, var en sachsenpennig som dateres typologisk til 1010–1100 (Terje Masterud Hellan, personlig kommunikasjon). Trekull (83A) og en hasselnøtt (83B) fra gulvet ble C-14-datert til henholdsvis 685 e.Kr.–1016 e.Kr. og 774 e.Kr.–993 e.Kr. Rester av flere stratigrafisk yngre bygninger i form av ildsteder og leirgulv ble også funnet på feltene TA2001/15 (grøft 2) og TA2007/17, C14-datert til middelalderen (6, 40, 70). Kulturlagene som lå i tilknytning til bygningene og steinmurene her, inneholdt et bredt utvalg av husholdnings- og håndverksrelaterte gjenstander og avfall. Lignende avfallholdige kulturlag er

nylig registrert lenger vest, ved Bispegata 1 (TA2021/7; 800840). Deler av flere smale Ø–V-orienterte grøfter, samt andre konstruksjonsspor og funnrrike kulturlag er også registrert lenger sør i området mellom domkirkegården og elvebredden (TA2002/15, TA2003/39) (figur 3). Trekull i fyllmassene til grøftene K1 og 9 her er C-14-datert til vikingtiden. Ved Prins Carls bastion (TA2003/39) ble det imidlertid funnet stratifiserte kulturlag som inneholdt et utvalg av husholdnings- og håndverksrelatert gjenstandsmateriale som dateres til perioden 1100–1300.

De arkeologiske sporene registrert i området mellom domkirken og Nidelven er etter hvert blitt forholdsvis omfattende. Selv om de er spredte og fragmentariske, tyder de på at området har vært bosatt fra vikingtiden, og at i perioden 1000–1200-tallet har det vært en fast bosetning her som har etterlatt seg spor i form av mur- og bygningsrester og funnrrike stratifiserte avsetninger, nærmere bestemt kongsgården.

Diskusjon: maktrelaterte nettverk og praksiser i langtidsperspektiv

Elitens historie er en historie om forbindelser og nettverk (Esmark mfl. 2020:1–2). Mens makten som individer, grupper, institusjoner og stater utøver, i stor grad oppfattes som et kulturelt og menneskeskapt fenomen, vil det her legges vekt på erkjennelsen av at maktforhold og uttrykk er unnfanget, skapt, utført og transformert gjennom praksiser og nettverk bestående av relasjonelle allianser av mennesker, ideer, materielle ressurser, teknologier og ting. Elitepraksiser – som sosiale praksiser generelt – består nemlig av differensierte sammensetninger av kompetanser, betydninger og materialiteter opprettholdt i tid og rom av heterogene nettverk som er i stadig endring (Shove mfl. 2012:9; LeCain 2017:110; McLees 2019:93–97; Grønnesby 2019:21–30). Denne artikkelen setter søkelyset på arkeologisk påviste materielle elementer som har vært delaktige i differensierte nettverk og praksiser knyttet til samfunnseliter på et bestemt sted over lengre tid.

Selv om hovedfokuset er på domkirkeplataet i vikingtid og tidlig middelalder, vil diskusjonen også omfatte materielle spor etter elitepraksiser og nettverk på Nidarneset i jernalderen, i den hensikt å danne en mer helheltlig forståelse av samfunnsutviklingen på dette stedet i et langtidsperspektiv. Spørsmål som stilles om materialet er: Hvilke konstallasjoner av mennesker, ideer, ressurser og ting har etterlatt seg spor i landskapet gjennom tid? Hvilke praksiser og maktnettverk kan vi skjelve i de materielle levningene? Hva kan skiftende sammensetninger av ting og strukturer i tid og rom fortelle om utviklinger i samfunnsorganisering og maktutøvelse her i denne perioden?

Maktrelaterte praksiser og nettverk på Nidarneset i eldre jernalder

I sin arkeologiske studie av samfunnsendringer i Trøndelag i jernalderen argumenterer Geir Grønnesby (2019) for at det skjedde en endring fra et pastoral-nomadisk til en sedentær (bofast) jordbrukspraksis ved overgangen mellom eldre og yngre jernalder (ca. 550 e.Kr.). Mobilitet var nemlig et overordnet prinsipp og en mulighet i eldre jernalders pastoral-nomadiske samfunn. Bosetning og jordbrukspraksis var labile, og ikke bundet til ett bestemt sted, og man beveget seg rundt i landskapet. Data fra flere steder i Trøndelag tyder imidlertid på en økning i graden av ubundet sedentisme allerede fra førromersk jernalder. Mennesker holdt til på samme sted i lengre tid, eller vendte tilbake gjentatte ganger, og det kan være forbundet med økt økonomisk avhengighet av agrar produksjon (Grønnesby 2019:269–272).

Som omtalt ovenfor er det under rasleira sør på Nidarneset påvist en gravrøys og en markoverflate påvirket av mennesker gjennom skogrydding og beitedrift som viser at mennesker hadde tilknytning til landskapet allerede i førromersk jernalder (Cadamarteri mfl. 2020:57–58). Etter at leirskredet inntraff i det 1. århundre e.Kr., vitner spredte funn av kokegroper, groper, stolpehull, ardspor og kulturlag som inneholder spor etter korndyrking, om at hele den stadig voksende halvøya ble tatt i bruk av et jordbrukssamfunn i løpet av romersk jernalder og folkevandringstid (Cadamarteri mfl. 2020:58–61). Et langstrakt kokegropfelt lå langsmed fjordkanten i nord, mens bosetnings- og dyrkingssporene lå lenger sør, hovedsakelig på eller i nærheten av leirplatået.

Samfunnet i eldre jernalder ble stadig mer hierarkisk og lagdelt, med fremveksten av en krigerklasse med regionale, overregionale og kontinentale sosioøkonomiske kontakter og allianser. Makt og rang ble opprettholdt ved omfattende og langstrakte mobile nettverk og strømmer av ideer og materielle ting (varer, våpen, naturressurser osv.), som i mange tilfeller ble innlemmet i praksiser tilknyttet fysiske inskripsjoner spredt rundt i landskapet (bygninger, gravsteder, kokegropfelt, jernutvinningsanlegg osv.) (Grønnesby 2019:210–221, 229–255; Solberg 2000:66–123). Fragmentet av en sjelden, importert, romersk, ribbete glass-skål funnet på domkirkeplatået peker på tilstedeværelsen av en lokal aktør som var delaktig i de utstrakte nettverkene av allianser og gaveutveksling som preget elitens praksiser på denne tiden. Et annet statusindikerende løsfunn – et fragment av en importert terra sigillata skål – funnet like nordøst for domkirkeplatået kan tyde på at det fantes mer enn én rikt utstyrt grav sør på Nidarneset i eldre romertid, og at halvøya på denne tiden kan karakteriseres som et rikdomssenter og velstandsmiljø med forbindelser som strakte seg langt ut over elveosen (Cadamarteri mfl. 2020:61; Christophersen 2020:90–92). Individene som ble gravlagt med slikt gravgods, var antagelig medlemmer av den regionale krigergruppen, hvis rikdom og prestisje stammet fra kontrollen over produksjon og internasjonal handel med jern og andre utmarksprodukter. Jernproduksjonen i Trøndelag nådde et høydepunkt i perioden 0–300 e. Kr., og var hovedsakelig sentrert i Meråker-traktene. Et stort antall produksjonssteder lå imidlertid også ved Neavassdraget, som omfatter Nidelven. Beliggenheten der Nidelven renner ut i Trondheimsfjorden, kan ha gitt Nidarnes-beboerne en strategisk rolle i kontrollen av strømmen av jern og andre naturressurser fra innlandet til de maritime handelsrutene, og det ville ha sikret dem tilgang til importerte prestisjevarer som inngikk i den regionale elitens sosioøkonomiske nettverker (Christophersen 2020:94).

At Nidarneset utgjorde et knutepunkt i lokale og regionale sosiale og økonomiske nettverk allerede i romersk jernalder, kan muligens også forklare forekomsten av det samtidige kokegropfeltet ved strandkanten i nord. Kokegropansamlingen tyder på at periodiske sammenkomster av store menneskegrupper fant sted ved elveosen, muligens i forbindelse med kollektive handlinger, som rituell festing eller rådslagninger. I middelalderen var strandkanten trolig stedet der Øretinget – et representasjonsting som samlet hundrevis av tilreisende fra regionen – fant sted. Kan elveosen på Nidarneset allerede i romertid ha vært samlingsstedet for tidlige regionale politiske forsamlinger tilknyttet et vordende lovfelleskap? (McLees 2014; Cadamarteri mfl. 2020:66–70; Christophersen 2020:95–96).

Det foreslås tentativt til slutt at Nidarneset i førromersk jernalder var del av et større område i elvedalen der mobile pastorale nomader flyttet sine hus, gravsteder, dyr og åkrer rundt omkring i landskapet. Etter leirskredet i det 1. århundre e.Kr. er det tegn til at halvøya med sine endrede terrengforhold var bebodd av mennesker som ble innlemmet i regionale

og over-regionale maktnettverk som destabiliserte de gamle nettverkene og bidro til en hierkisering av samfunnet i romertid og folkevandringstid. Mens bosetningen fortsatt kan ha vært labil og flyttet seg rundt på halvøya, kan spor etter dyrking tyde på at også her var bosetningen nå preget av en større grad av ubundet sedentisme og økt agrar produksjon.

Yngre jernalder – gårdens inntreden

Overgangen fra eldre til yngre jernalder bør ifølge Grønnesby oppfattes som en endring fra ubunden sedentisme og løse, mindre hierarkiske strukturer der makt og rikdom lå i nettverk basert på allianser og en gaveøkonomi, til et samfunn der makt og posisjon var grunnet i utvinning av et overskudd av jordbruks- og naturressursproduksjon. Krigerne ble til jordeiere, og sentralt i denne prosessen var den sedentære gården, som først vokste frem som en enhet i tidlig merovingertid, og som kan karakteriseres som en særskilt politisk, økonomisk og sosial organisasjon. Gårdens viktigste kjennetegn er at den er basert på eiendomsrett til et definert stykke land som overføres fra generasjon til generasjon via odelsretten. Nettverket 'gården' ble et sentralisert praksis kompleks der mange handlinger var samlokalisert og bundet sammen, i første omgang tilknyttet krigerlederen, hallen og gravhauger. Gårdsgrensene og forestillingen om eierskap til land ble etablert som et overgripende juridisk prinsipp. Både produksjon (jordbruk, jernfremstilling, håndverk), sosial reproduksjon, bolig, naust og skip, samt religionsutøvelse ble en del av gårdens nettverk. Gården og bondesamfunnets overskuddsproduksjon ble sentrale aktører i nettverk tilknyttet prosessene som karakteriserer samfunnsendringene ved overgangen til tidlig middelalder og statsdannelsen, nemlig sentralisering, territorialisering, hierkisering og rutinisering (Grønnesby 2019:226, 285, 274–280, 293, 313, 317; Solberg 2000:270–272).

Bosetningsspor datert til merovingertid er få og spredte utover Nidarnes-halvøya (Cadamarteri mfl. 2020:61–63). Av særlig interesse er en gruppe gravfunn funnet på og i nærheten av E.C. Dahl-tomta på Kalvskinnnet, ca. 300 m. nordvest for Nidarosdomen (figur 1), som inkluderer en spydspiss av Petersen type B og et scramasax-sverd av typen R499. I likhet med de eldre importfunnene var slike gjenstander integrert i mobile regionale og transregionale status- og maktrelaterte nettverk og praksiser (Grønnesby 2019:264–266). Det er hittil ikke funnet rester av samtidige hus i nærheten, og vi kan bare spekulere på om gravene lå i tilknytning til en tidlig sedentær gård på Nidarneset. I yngre jernalder ligger vanligvis gårdstunet på en høyde, ofte med en 'odelshaug' plassert på et lavere nivå en kort avstand vekk for å markere eierens historiske eiendomsrett (Grønnesby 2019:281, 285). Domkirkeplatået ville i så fall ha vært det naturlige stedet å plassere gårdsbebyggelsen. To langstrakte grøfter og tre stolpehull med C14-dateringer som faller innenfor folkevandringstid – merovingertid ble påvist på Servicebygg-tomta, men om de utgjør spor etter bygninger eller andre anlegg i et tidlig gårdstun, er usikkert (figur 4). Dersom det har vært en merovingertidsgård her, kan avstanden til gravene på Kalvskinnnet muligens forklares med at de lå ved innfartsveien til gården, som kom vestfra. Det er også nylig identifisert en merovingersk konisk spenne funnet like ved Statens Hus-tomta (figur 1), som muligens også stammer fra en grav plassert ved samme innfartsvei.³

At vikingtidsgårder ligger på samme sted som sine merovingerske forgjengere, er påvist i regionen (Grønnesby 2019:182), og dette kan være tilfellet på domkirkeplatået. En fjøsbygning, gravgods og andre bosetningsrelaterte funn tyder nemlig på at det har vært et gårdstun med nærliggende gravplass her i perioden 800–900-tallet. Det utstrakte tunet har

muligens dekket et område på minst 150 m i nord-sør-retning. Til sammenligning, hadde den nylig utgravde gården fra vikingtid og tidlig middelalder på Foss-Lian i Melhus et tilsvarende utstrakt gårdstun som inneholdt spredte bygninger (Fretheim og Henriksen, under utgivelse). Et mulig treskipet stolpebygd hus funnet på Servicebygg-tomta kan også ha inngått i vikingtidstunet på plataet, som allerede da kan ha blitt avgrenset i vest av en palisade eller et stolpebygd gjerde registrert vest for stolpebygningen (figur 5, figur 6). Strukturenes dateringsgrunnlag er imidlertid tvetydig, og bygningen og palisaden kan høre til en yngre fase der gårdsbebyggelsen konsolideres, muligens ved overgangen vikingtid/tidlig middelalder.

Maktrelaterte anlegg og nettverk på domkirkeplataet i tidlig middelalder: bispegård og kongsgård

Som nevnt utgjorde fenomenet gården et praksiskompleks og nettverk som bidro vesentlig til utformingen av bondesamfunnet i yngre jernalder. Odelsgården på domkirkeplataet har nok i tillegg spilt en rolle i lokale og regionale sosioøkonomiske nettverk som førte til fremveksten av kaupangen og en tidlig urbanisering på Nidarneset på 900-tallet og tidlig 1000-tallet. Både historiske og arkeologiske opplysninger tyder imidlertid på at nye makthavere inntok plataet på 1000-tallet, og at endringsprosessene som karakteriserer overgangen vikingtid/tidlig middelalder – nemlig sentralisering, territorialisering, hierarkisering, rutinisering og institusjonalisering – var representert i form av nettverk og praksiser som omfattet nye konstellasjoner og sammensetninger av kompetanser, materialer og betydninger.

Sekvensen med bygningsrester og kulturlag på Servicebygg-tomta tyder på en intensivring av bygge- og bosetningsvirksomhet her på 1000- og 1100-tallet. Flere stolpefundamenterte trebygninger avløste hverandre, og en mer eller mindre sammenhengende bebyggelse strakte seg sørover Vestfront-plassen. Det antas at bygningene lå langsmed vestre kant av et større, inngjerdet gårdsanlegg som strakte seg lenger mot nord og øst. Flere faser med bygninger, sammen med en sisterne, utendørsovn, diverse redskap og avfall knyttet til husholdnings- og håndverksaktiviteter, og ikke minst et stort antall kasserte sko og skodeler, tyder på at anlegget var bosatt permanent eller over flere lengre tidsperioder av et forholdsvis stort antall beboere. Anleggets plassering, utforming, utvikling og innhold, samt dets varighet gjennom 1000- og 1100-tallet, da nye makteliter var på plass i området, taler sterkt for at vikingtidsgården utviklet seg til noe annet i denne perioden. I så fall, hvem var i besittelse av anlegget på 1000- og 1100-tallet, og hvilke nettverk, praksiser og prosesser ble gården delaktig i?

Dersom trestolpene i fundamentet til bygning K23 på Servicebyggtomta er representative, lå kvaliteten på tømmeret som byggherren hadde tilgang til, over gjennomsnittet. De besto av trykksterkt tømmer fra gamle furutrær som hadde vokst jevnt og sakte, og var i tillegg bearbeidet av dyktige håndverkere. Faktisk er kvaliteten på disse stolpene tilsvarende de som ble brukt i middelalderens stavkirker (Høgseth 2007:270–271, 357–363). Hvis stolpene ikke var gjenbrukt, antyder de at byggherren kunne transportere førsteklasses tømmer langveisfra, fra gamle skoger, og hadde tilgang til de beste tømmerhåndverkerne. Og hvis det samme gjaldt for hele bygningsmassen i et større gårdsanlegg som ble skiftet ut flere ganger over tid, står vi overfor et nettverk som innbefattet betydelige naturlige og menneskelige ressurser. Tilgang til store mengder med tømmer og arbeidskraft ville også ha vært nødvendig dersom gårdsanlegget var – som foreslått – omgitt av et gjerde eller en palisade. Og dersom det var tilfelle, ville dette så vidt forfatteren bekjent være det eneste registrerte

norske tilfellet av en inngjerdet gård som dateres til sen vikingtid/tidlig middelalder. Inngjerdede gårder er derimot registrert i Sør-Skandinavia i vikingtid/ tidlig middelalder og tidligere, som f.eks. i Vorbasse og Hviding i Danmark (Hvass 1980; Søvso 2011). Flere eksempler tolkes som stormannsgårder og kongsgårder der den aristokratiske eliten oppholdte seg, og hvor handlinger tilknyttet utøvelse av makt, religion, håndverk og handel ble samlet i inngjerdede anlegg med hallen og hovet plassert i midten og andre bygninger spredt rundt ytterkanten (f.eks. Tissø, Jelling, Lejre, Toftum Næs, Lisbjerg) (Jørgensen 2002; Hansson 2011; Jeppesen og Madsen 1990). Bebyggelsen påvist ved Servicebygg-tomta og Vestfront-plassen tolkes som bygninger som har stått ved gårdens periferi i vest, men gårdens utstrekning og innhold ut over dette er foreløpig ukjent. At dette anlegget imidlertid var et sentralisert praksiskompleks av uvanlig sosial og økonomisk betydning, antydes ytterligere av andre gjenstander som viser til nettverksforbindelser utenom det vanlige, og som trolig var innlemmet i elitepraksiser.

Av sentral interesse her er sju stykker eksotisk importerte keramikk som ble funnet i anlegget: seks amforafragmenter og et skår fra en Crowland Abbey-skål. Amforafragmentene stammer trolig fra Günsenin type I-amforaer, som er av bysantinsk opprinnelse, brukt som beholdere for transportering av en rekke produkter, særlig vin og olje, over Middelhavet og Svartehavs-områdene, og inn i Nord-Europa. Eksempler datert til perioden fra slutten av 1000-tallet til ca. 1200 er utgravd i urbane kontekster i Ukraina (Kyiv), Russland (Novgorod) og Sverige (Sigtuna, Lund) (Roslund 1997:272–273, 287). Fragmentene fra Servicebygg-tomta er de eneste eksemplene som hittil er registrert i Norge.

Selv om de er relativt sjeldne, er en rekke varer med opprinnelse i Bysants blitt funnet i Skandinavia. Mats Roslund (1997: 281–288) hevder at dette gjenspeiler den viktige mellomleddsrollen i transport og vareutveksling som de politiske sentrene i Kyivriket – nemlig Kyiv og spesielt Novgorod – spilte på 1000- og 1100-tallet. Varer fra Konstantinopel ble kanalisert gjennom disse byene i bytte med skandinaviske pelsverk, slaver og voks. Eksport til Skandinavia på 1000- og 1100-tallet av amforaer fylt med olje og vin samt andre luksusvarer er spesielt forbundet med denne elveruten, som var sikret og kontrollert av Kyivriket. Roslund knytter veksten i utveksling av varer kanalisert gjennom Novgorod i tidlig middelalder sammen med spenningene tilknyttet urbanisering, statsdannelse og kongelig makt i Skandinavia. I et forsøk på å sikre sine i utgangspunktet svake maktbaser forsøkte de tidlige kongene å konsolidere sin makt i nye, urbane administrasjonssentre hvor den kunne sikres gjennom dyrking av politiske allianser med lokale eliter og kontroll over langstrakte utvekslingsnettverk som dette (Roslund 1997:288–289).

Vi kan bare spekulere på hvordan amforaene nådde Trondheim. At elitene i Skandinavia og Kyivriket (Gardarike) var del av et felles sosioøkonomisk nettverk allerede på 1000-tallet, fremgår klart av de dynastiske forbindelsene mellom fyrstene i Kyiv og de tidlige norske og svenske kongene. I 1028 rømte Olav Haraldsson fra Norge til Gardarike, hvor han oppholdt seg hos sin svoger, storfyrst Jaroslav. Det samme gjorde Olavs halvbror Harald Sigurdsson (Harråde) etter slaget på Stiklestad i 1030. Harald reiste videre til Konstantinopel, hvor han ble kommandant i den bysantinske keiserens hær, og samlet seg store rikdommer før han dro tilbake til Norge og Trondheim via Kyiv i 1045 for å styre sammen med nevøen Magnus Olavsson, som selv hadde vært i Kyiv som ung. At bysantinsk gods til bruk som gaver for å sikre allianser, var blant de skattene Harald tok med seg fra Kyiv, er ikke utenkelig. At dette personlige nettverket også la til rette for en liten, elite-sentrert kommersiell

anskaffelse av luksusartikler som amforaer av vin og olje, glasert bordkeramikk, silke og glass, kan også antas. Snorre nevner for eksempel at Olav Haraldsson ga en norsk kjøpmann i oppdrag å reise til Novgorod og kjøpe silke, kostbare huder og tøy til ham (*Olav den helles saga*, kap. 66). Hovedtyngden av type I-amforaene i Novgorod, Lund og Sigtuna ser imidlertid ut til å stamme fra kontekster fra slutten av 1000-tallet og inn på 1100-tallet (Roslund 1997: 273–274, 287), og det kan være i denne perioden at amforaene ankom Trondheim. På denne tiden vokste det frem en ny institusjon her som hadde et særskilt behov for vin, nemlig kirken, som brukte den i forbindelse med en av sine viktigste liturgiske praksiser, nattverden.

Skåret fra en glasert Crowland Abbey-skål utgjør et annet fragment av meget sjelden keramikk funnet her, ett av bare tre fra Trondheim. Noen få andre eksempler fra kontekster som dateres til perioden ca. 1050–1150/1200 er kjent fra Sigtuna, anglo-skandinaviske byer i England, Dublin og andre middelalderske byer i Nordvest-Europa. Funnstedene har en sterk sammenheng med kystnære byer, og kirkelige kontekster spesielt. Produksjonsted(ene) er usikre og omstridt (Roslund 1997:269; Stephanie Rátkai, personlig kommunikasjon). Roslund antyder imidlertid at tidlige eksempler kan ha blitt importert fra Bysants, og at kopier senere ble produsert i Europa (Roslund 1997:269). Deres bruksområder er usikre, men sammenhengen med kirkelige kontekster kan tyde på at de ble brukt til kirkelige formål, som kanskje var tilfellet på domkirkeplataet på slutten av 1000-tallet eller på 1100-tallet.

Den siste gjenstand tilknyttet elitepraksiser og nettverk som nevnes her, er en stylus i kobberlegering funnet på Servicebygg-tomta (figur 10). Dette var et skriveredskap som ble brukt til å risse inn notater og flyktige, slettbare tekster på en vokstavle. Stylusen er enkel og udekoreret med en trekantet skraper, et smalt langstrakt skaft og spisset ende, og representerer en variant som dominerte før slutten av 1000-tallet (Styli - Portable Antiquities Scheme webside). Den ble brukt i utførelsen av en praksis som krevde leseferdighet, som på denne tiden var begrenset til de kongelige, de geistlige, aristokratiet og deres utdannede tjenere.

Som nevnt var domkirkeplataet allerede midt på 1000-tallet stedet der prosessene og nettverkene knyttet til utøvelsen av kongelig og geistlige makt begynte å utfolde seg. De materielle levningene tyder på omfattende endringer i områdets romlige organisasjon og bosetningskarakter, og gjenspeiler nye former for territorialisering, hierarkisering og institusjonalisering. Olav Haraldssons kongelige etterfølgere med sine bisper valgte å knytte seg og sine nettverk til et sted som de gjorde til et viktig sakralt sentrum grunnet dets påståtte forbindelse med helgenkongens første gravsted. Det ble angivelig anlagt et trekapell her, muligens allerede tidlig i Magnus Olavssons regjeringstid (1035–1047). Dersom dette var tilfelle, må det da ha blitt anlagt tett inntil vikingtidsgårdens gravsted. Tatt i betraktning områdets økende betydning som sentrum for den gryende olavskulten, virker det lite sannsynlig at gården fortsatt var eid av en odelsbonde. Historikeren Grethe Authén Blom (1997:40) antyder at gårdens (og eierens) status kan ha endret seg da kongemakten etablerte seg på Nidarneset, og at Torgeir Avrådsksolls gård kan ha gått over til å bli kongelig avlsgård allerede i Olav Tryggvasons tid. Hvor tidlig disposisjonen over gården og gårdens tilliggende jord på Nidarneset endret seg, og hvilke konsekvenser dette hadde for fremveksten av byen på gårdens innmark, er viktige spørsmål som imidlertid ikke kan behandles videre her.

Ifølge Snorre satt imidlertid de tidligste kongene på sine gårder lenger nede i byen inntil Harald Hardråde bestemte seg for å flytte kongsgården sørover til det lavere området mellom plataet og Nidelven. Det er derimot tenkelig at Harald i første omgang overtok det

Figur 10. Stylus i kobberlegering funnet på Servicebygg-tomta (TA2004/11; N184109).
Foto: NIKU.

eksisterende gårdsanlegget på plataet og satte det i stand som residens da han bestemte seg for å plassere seg selv og hirden nærmere det hellige stedet. Kongen ville ha vært i besittelse av ressursene som tydeligvis ble brukt til oppføring av bebyggelsen her, og kanskje var det nå gårdens forhøyede status ble tydelig markert ved en omsluttende palisade, som tilfellet var ved elitens gårdsanlegg i Sør-Skandinavia? Det lavere området mot øst har trolig også inngått i gårdens grunn, og kan ha blitt tatt i bruk av kongen samtidig eller senere. Det er påvist spredte spor som tyder på at området ved elven var bosatt allerede på 900- og 1000-tallet, inkludert en trebygning som brant ned på 1000-tallet. Grunnet et tvetydig dateringsgrunnlag er det foreløpig ellers lite her som vi kan knytte bestemt til Haralds tid. Om det var han eller hans etterfølgere som sto for bygging av en kraftig forsvars- eller grensemur og muligens også enkelte bygninger i stein lengst nord på området, er foreløpig usikkert. Harald hadde imidlertid både ambisjoner, kunnskap og ressurser til å bygge i stein, en byggemåte helt utenom det vanlige i landet på denne tiden. Bygging i stein ble ifølge Snorre innført i landet av Haralds nevø Magnus Olavsson (regjeringstid 1035–1047), og Harald selv skal ha oppført Mariakirken i stein i tilknytning til sin kongsgård like etter (*Harald Hardrådes saga*, kap. 38 og 39). Det er ikke utenkelig at han reiste andre monumentale byggverk i stein for å markere tydelig sin tilstedeværelse. Det ville vært helt i tråd med en konge som var kjent med slike byggverk fra sine reiser i utlandet. Det er imidlertid bemerkelsesverdig at få tydelige rester etter steinbygninger hittil er funnet i området, og det kan tyde på at de fleste bygningene her gjennom tidene ble oppført i tre. Ifølge Snorre, har til og med Håkon Håkonsson – som oppførte monumentale steinbygninger ved sine gårder i Bergen og Oslo

– reist en trehall her. Det er imidlertid nå blitt påvist arkeologisk at området ved elven var bosatt i middelalderen av en stedbunden befolkning som etterlot seg avfall og redskap tilknyttet husholdnings- og håndverksaktiviteter samt personlige eiendeler, med andre ord kongens følge, som utgjorde et eget adskilt samfunn utenfor den regulære bybebyggelsen.

Haralds Mariakirke kan ha fungerte som den første bispekirken, men rollen ble trolig overtatt av Olav Kyrres Kristkirke etter at de første faste bispedømmer ble etablert i løpet av Olavs regjeringstid (1067–1093). Bispeembetet holdt på å løsrive seg fra kongen og hirden, organiseringen av en selvstendig kirkeorganisasjon var i gang, og Nidaros-Trondheim var i ferd med å bli en viktig kirkelige administrasjonssentrum. Det ville i den forbindelse ha vært nødvendig å etablere en bisperesidens i nær tilknytning til bispekirken for å huse bispen, hans følge og hushold, samt kirkens gryende administrasjonsapparat, adskilt fra kongens. Det er i så fall tenkelig at Olav Kyrre overførte gårdsanlegget på platået til kirken, slik at bispen kunne oppholde seg i nærheten av bispekirken. En slik samlokalisering av bispegården og bispekirken kan – sammen med en kirkegård – ha dannet et kirkelig område adskilt fysisk og symbolsk fra kongsgården, som da begrenset seg til området ved elven. Bispegården ville ha inneholdt i tillegg til bispens bolig en rekke bygninger som huset en fastboende forsamling av mennesker tilknyttet bispens husholdning og administrasjon, både tjenere, prester og lærde embetsmenn, som nok også hadde vært tilfelle dersom anlegget tidligere fungerte som kongsgård. Det var her mennesker tilknyttet bispens følge hadde tilhold i flere generasjoner med bygninger, sannsynligvis fra en gang i andre halvdel av 1000-tallet og frem til anlegget ble nedlagt og forlatt i løpet av andre halvdel av 1100-tallet til fordel for den nye erkebispegården i stein som ble reist sør for domkirken.

Konklusjon

Denne artikkelen har satt særlig fokus på de materielle sporene tilknyttet maktelitene som knyttet seg til landskapet på den sørøstlige delen av Nidarneset i vikingtid og middelalder. Den har også forsøkt å skue bakover i tid og betrakte utviklingen her i lys av forutgående nettverk og maktpraksiser på Nidarnes-halvøya i jernalderen med målsetning om å iakttak forskjeller og fellestrekk i elitepraksiser over denne lange perioden. Felles for alle er materialitetens (ting og strukturer) nøkkelrolle i å legge til rette for og opprettholde disse praksisene og nettverkene i tid og rom, men samtidig bidra til at de er i stadig endring.

Jernalderen og overgangen til tidlig middelalder er preget av en rekke betydningsfulle utviklinger og endringer i nettverkskonfigurasjoner, sosiale praksiser og samfunnsorganisering, som er gjort rede for i Geir Grønnesbys (2019) studie av maktens materialiteter i jernalderens Trøndelag. Selv om sporene er fragmentariske, kan sammenlignbare praksiser, nettverk og endringer påvises materielt på Nidarneset. Befolkningen her ser ut til å ha vært delaktig i de regionale og internasjonale sosioøkonomiske nettverkene som bandt sammen den fremvoksende krigereliten i romersk jernalder. Gravfunn viser tilstedeværelse av en krigerelite i merovingertid, som kanskje, i tråd med tidens samfunnsomveltninger, har tatt steget til å bli jordeiere og praktisere et sedentært jordbruk. Sporene er tvetydige, men deres gård kan ha vært på plassert på domkirkeplatået i sør og dannet forløperen til vikingtidsgården, som nå er definitivt identifisert på platået.

Både historiske og arkeologiske kilder angående utviklingene som skjedde på den sørlige delen av Nidarneset i sen vikingtid og tidlig middelalder, viser tydelig til de komplekse

transformative prosessene, nettverkene og praksisene som karakteriserer denne viktige historiske brytningstiden. Nettverkene forbundet med fremveksten av kongelig og kirkelig makt, som innledningsvis var tett sammensveiset og deretter gradvis adskilt av sentrifugale prosesser tilknyttet sentralisering, territorialisering, hierarkisering og institusjonalisering, vises i form av nye og komplekse romlige inndelinger og intensiv byggevirkosomhet. Naturressurser (tømmer, stein, matressurser), mennesker og gjenstander tilknyttet elitevirkosomheter og nettverk strømmet til stedet i økt omfang. Vikingtidsgården, hvis eier trolig var delaktig i maktnettverkene tilknyttet de gamle makthaverne på Lade, ble i all sannsynlighet konfiskert av de første kongene på slutten av 900-tallet eller i første halvdel av 1000-tallet. Gården ble etter alt å dømme ombygget og utviklet til et omfattende og varig inngjerdet anlegg, muligens først som kongelig residens av kong Harald Hardråde midt på 1000-tallet. Anlegget ser ut til å ha vært intensivt bebodd av en stor, stedbunden befolkning, muligens fra midten av 1000-tallet og frem til slutten av 1100-tallet. Bebyggelsens beliggenhet i umiddelbar nærhet av den nye bispekirken, Olav Kyrres Kristkirke, som ble reist på slutten av 1000-tallet, samt funn av enkelte gjenstander som muligens var innlemmet i kirkelige praksiser, tyder på at kirken av kongen ble tildelt gården på tidspunktet da bispene var i ferd med å etablere og sentralisere sine økende makt og administrasjon uavhengig av kongemakten. Spor etter grøfter, trebygninger, steinmurer og funn- og avfallsfylte avsetninger datert til sen vikingtid og middelalder tyder på at sagaberetningene om at kongsgården lå på det lavere området øst for plataet, er riktige. Det er imidlertid mulig at området utgjorde en del av et større gårdsareal som Harald Hardråde disponert, men som for eksempel ble delt i to mellom kirke og konge i Olav Kyrres tid. Det er foreløpig usikkert om når de ulike byggverkene i stein som er påvist i området like ved Nidelven, ble reist, men det er rimelig grunn til å tro at de kan settes i forbindelse med kongemaktens særlige ressurstilgang og behov for å eksponere seg markant og monumentalt i landskapet.

For å oppsummere til slutt: De samlede arkeologiske levningene tyder på at området som i vikingtiden – og muligens allerede i merovingertid – inngikk i en odelsgård, ble utover på 1000-tallet inndelt i to adskilte områder knyttet til de sentrale aktørene i kristnings- og statsdannelsesprosessene: nemlig kongsgården ved Nidelven i øst og et kirkelig område på plataet i vest som omfattet Kristkirken og den første bispegården.

Takk

Takk til to anonyme fagfeller og Vikings redaksjon for meget nyttige kommentarer til manuskriptets første versjon og til Julian Cadamarteri, Geir Grønnesby og Ian Reed for hjelp og råd underveis. Artikkelen er skrevet i forbindelse med NIKUs forskningsprosjekt 'Urban Origins: Archaeologies of urbanisation and urban life in early medieval Norway'.

Noter

1. Eggers type E182 eller E183; N139669.
2. Det er i Trøndelag hittil kun påvist palisadevegger i tilknytning til naust fra eldre jernalder (f.eks. nausttufta på Læn; Grønnesby 2019:190).
3. TA1987/8B; N106229.

Litteratur

Andersen, Haakon

- 1995 *Olav Kyrres Kristkirke i lys av liturgi og bibeltolkning*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Skrifter 2. Tapir Forlag, Trondheim.

Blom, Grethe Authén

- 1956 *St. Olavs by. Ca. 1000–1537*. Trondheim bys historie, bind 1, redigert av J. Schreiner, Trondheim.
1997 *Hellig Olavs by. Middelalder til 1537*. Trondheims historie 997–1997, bind 1, redigert av Jørn Sandnes. Trondheim.

Brendalmo, Jan

- 2006 *Kirkebygg og kirkebyggere. Byggherrer i Trøndelag ca. 1000 – 1600*. Unipub forlag, Oslo.

Cadamarteri, Julian, Christopher McLees, Anna Petersén og Ian Reed

- 2020 Nidarneset før Nidaros. Trondheims landskaps- og bosetningshistorie i perioden 500 f.Kr.–1000 e.Kr. *Primitive tider* 22:51–73.

Christophersen, Axel

- 2020 *Under Trondheim. Fortellinger fra bygrunnen*. Museumsforlaget, Trondheim.

Christophersen, Axel og Sæbjørg Walaker Nordeide

- 1994 *Kaupangen ved Nidelva*. Riksantikvarens skrifter nr. 7. Riksantikvaren, Trondheim.

Dahlin, Elin

- 1990 Med Fischer i middelalderens bispegård i Oslo. *Fortidsminneforeningens årbok 1990*:105–124. Oslo.

Ekroll, Øystein

- 1997 Vikingtidsgrav under Nidarosdomen? *SPOR* nr. 1 1997:27–29.
2006a Kva skjedde omkring Nidarosdomen før år 1200? *Trondhjemske Samlinger* 2006:7–30. Trondheim.
2006b Arkeologi og myter: Om Nidarosdomens historie før 1200. *Hikuin* 33:77–98. Århus.
2015 The Octagonal Shrine Chapel of St Olav at Nidaros Cathedral: An Investigation of its Fabric, Architecture and International Context. Doctoral theses at NTNU, 2015:294. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

Engtrø, Dag-Øyvind og Raymond Sauvage

- 2015 *Arkeologisk undersøkelse, Schirmers gate 1, Trondheim*. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport 13/2015.

Eriksen, Marianne Hem

- 2015 *Portals to the Past. An archaeology of doorways, dwellings, and ritual practice in Late Iron Age Scandinavia*. Vol. I. Dissertation for the degree of philosophiae doctor. Dept. of Archaeology, Conservation, and History. University of Oslo.

Esmark, Kim, Lars Hermanson og Hans Jacob Orning

- 2020 Introduction. I *Nordic elites in transformation, c. 1050–1250, Volume II. Social networks*, redigert av Kim Esmark, Lars Hermanson og Hans Jacob Orning, s. 1–7. Routledge, New York.

Fischer, Gerhard

- 1965 *Domkirken i Trondheim. Kirkebygget i middelalderen*. Bind 1. Oslo.
1967 *Erkebispegården i Trondheim*. Nordisk medeltid. Stockholm studies in history of art, 13. Stockholm.

Fretheim, Silje og Merete Moe Henriksen

- Under utgivelse. Arkeologisk undersøkelse av bosetningsspor og kulturlag på Foss Lian. E6 Gyllan-Røskaft, Melhus kommune, Trøndelag. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport.

Grindkåsa, Line

- 2007 *Byggeskikk i vikingtid og tidlig middelalder. Årsaker til endring*. Upublisert hovedfagsoppgave ved Universitetet i Oslo.

Grønnesby, Geir

- 2019 “...en pludselig og sterk omvæltning”? *Eldre jernalder og overgangen til yngre jernalder i Trøndelag. Praksis og overregionale nettverk*. Doktoravhandlinger ved NTNU, 2019:276. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

- Hallan, Nils
1976 Sagakritiske og toponymiske bemerkninger til Trondheims eldste historie. *Trondhjemske Samlinger* 10(1):24–51. Trondheim.
- Hansson, Martin
2011 Aristocratic expressions in landscape and settlement from the Viking Age to the Middle Ages. I *Settlement and lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*, redigert av Bjørn Paulsen og Søren Michael Sindbæk, s. 79–96. Brepols. Turnhout.
- Hvass, Steen
1980 The Viking Age settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica*, Vol. 50:137–72.
- Høgseth, Harald Bentz
2007 *Håndverkerens redskapskasse. En undersøkelse av kunnskapsutøvelse i lys av arkeologisk bygningstømmer fra 1000-tallet*. Doktoravhandling ved NTNU 2007: 246. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Jeppesen, Jens og Hans Jørgen Madsen
1990 Stormandsgård og kirke i Lisbjerg. *Kuml*, 1988–89, s. 289–310.
- Jørgensen, Lars
2002 Kongsgård–kultsted–marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion. I *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*, redigert av Kristina Jennbert, Anders Andrén och Catharina Raudvere, s. 215–247. Nordic Academic Press, Lund.
- Krefting, Otto
1890 *Undersøgelser i Trondhjem*. Kristiania.
- LeCain, Timothy J.
2017 *The Matter of History. How things create the past*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lunde, Øivind
1977 *Trondheims fortid i bygrunnen. Middelalderbyens topografi på grunnlag av det arkeologiske materialet inntil 1970*. Riksantikvarens skrifter nr. 2. Adresseavisens forlag, Trondheim.
- Lysaker, Trygve
1973 *Domkirken i Trondheim*. Bind 3. Oslo.
- Mathiesen, Henrik
1890 *Trondhjems ældre topografi*. Kristiania.
1903 *Trondhjem i senere middelalder: byens historie og topografi i tiden fra 1263 til omkring aar 1300*. Dagspostens følgeskrifter.
- McLees, Christopher
2000 Period 1: Viking age occupation. I *Utgravningene i Erkebispegården i Trondheim/Excavations in the Archbishop's Palace. Part 1: Methods, Chronology and Site Development*. NIKU Temahefte nr.12, redigert av Sæbjørg Walaker Nordeide, s. 39–45. NIKU, Trondheim.
2001 *Forundersøkelse i forbindelse med nytt avløpsanlegg fra gamle Bybro til Prins Carls bastion, Trondheim*. TA2002/15. Arkeologisk rapport. NIKU Distriktskontor Trondheim.
2003 Nidarnes før Nidaros. Bosetning på Nidarnes-halvøya i jernalderen. *SPOR* nr. 2 2003:14–17.
2007 *Arkeologiske utgravninger på tomte til det nye servicebygget ved Nidarosdomen, Trondheim*. Rapport Arkeologiske utgravninger Trondheim TA2004/21, nr. 07/2007.
2014 Gravrøys og grop: nye funn på Nidarneset. *SPOR* nr. 2 2014:8–11.
2019 *Materialities of Modernity and Social Practice in Trondheim c. 1500–1800. An Archaeological Contribution to the Study of Post-Medieval Norway*. Doctoral theses at NTNU, 2019:26. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo
2007 *Norsk historie I. 750–1537*. 2. utgave. Universitetsforlaget, Oslo.
- Munch, P.A.
1848 *Om den rette Beliggenhed af Clemenskirken, Kongsgaardene og Mariekirken i Throndhjem*. Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur, Christiania.

- Nordeide, Walaker Sæbjørg (red)
2000 *Utgravningene i Erkebisppegården i Trondheim/Excavations in the Archbishop's Palace. Part 1: Methods, Chronology and Site Development*. NIKU Temahefte nr.12. NIKU, Trondheim.
- Nordeide, Walaker Sæbjørg
2003 *Erkebisppegården i Trondheim. Beste tomta i by'n*. NIKU. Trondheim.
- Olsson, Anders, Heidi Eriksen, Ian Reed og Paula Utigard Sandvik
1999 *Nye Statens Hus, Trondheim. TA 1998/16a Fase 1 TA1998/16b Fase 2*. Arkeologisk rapport. NIKU Distriktskontor Trondheim.
- Reed, Ian, Jan Kockum, Kate Hughes og Paula Utigard Sandvik
1998 *Excavations outside the west front of Nidaros Cathedral in Trondheim*. NIKU Oppdragsmelding 55. NIKU, Trondheim.
- Repstad, Lars Olav
Arkeologisk utgravning i forbindelse med anleggelse av ny tursti fra Gamle Bybro mot Prins Carls bastion. Rapport Arkeologiske utgravninger Trondheim TA-2007/17, nr. 15/2008. NIKU, Trondheim
- Roslund, Mats
1997 Crumbs from the rich man's table. Byzantine artefacts in Lund and Sigtuna ca. 980-1250. *I Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*, redigert av Hans Andersson, Lars Ersgård og Peter Carelli, s. 239-297. Stockholm.
- Røthe, Gunnhild
2004 *Helt, konge og helgen. Den hagiografiske tradisjon om Olav den hellige i Den legendariske saga, Heimskringla og Flatexjarbók*. Acta Humaniora. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitet i Oslo.
- Sandvik, Paula Utigard
2006 *Frå Nidarosen til Nidarneset: Ein integrert naturvitskapleg – arkeologisk – historisk rekonstruksjon av framveksten av Trondheim*. Doktoravhandling ved NTNU 2006: 65. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Sauvage, Raymond og Martha Mokkelbost
2017 Rural buildings from the Viking and early Medieval periods in central Norway. I *The Agrarian Life of the North. Studies in Rural Settlement and Farming in Norway*, redigert av Frode Iversen og Håkan Petersson, s. 275–292. Cappelen Damm Akademisk, Oslo.
- Schøning, Gerhard
1762 *Beskrivelse over den tilforn meget prægtige og vidberømte Dom-Kirke i Throndhjem: egentligen kaldet Christ-Kirken*. Throndhjem.
- Shove, Elizabeth, Mika Pantzar og Matt Watson
2012 *The Dynamics of Social Practice: Everyday Life and How it Changes*. Sage Publications, Los Angeles.
- Sigurðsson, Jón Viðar
1999 *Norsk historie 800–1300. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Skov, Hans
1994 Hustyper i vikingtid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyperne i det gammeldanske område fra ca. 800–1200 e.Kr. *Hikuin* 21, s.139–162. Højberg.
- Solberg, Bergljot
2000 *Jernalderen i Norge 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen akademisk forlag, Oslo.
- Solem, Dag-Øivind Engtrø og Raymond Sauvage
2015 En gravrøys i sentrum. *Trondhjemske Samlinger* 2015:107–110. Trondheim.
- Søvsø, Morten
2011 High medieval magnate farms in Jutland with particular focus on the region of Ribe. I *Settlement and lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*, redigert av Bjørn Paulsen og Søren Michael Sindbæk, s. 119–136. Brepols, Turnhout.